

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЗАЙЦЕВА ОЛЕНА АНАТОЛІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувач кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
д.е.н., доцент
В.В.Лимар

« _____ » _____ 2022 р.

**УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ
ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ**

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:

Теміров Ю.Т., доцент кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
к.і.н, доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Федуняк С.Г., д.п.н., професор

_____ (підпис)

Вінниця – 2022

АНОТАЦІЯ

Зайцева О. А. Український вимір режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», ОП «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2022.

У роботі проаналізовано становлення та трансформацію режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Досліджено також український вимір режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Висвітлено погляди дослідників які займалися вивчення проблематики нерозповсюдження ядерної зброї. Проведений аналіз наслідків впливу режиму на безпечову ситуацію в світі та Україні.

Дослідження базується на принципах історизму, системності, наукової об'єктивності, застосований системний метод.

Ключові слова: ядерна зброя, режим нерозповсюдження ядерної зброї, ядерна спадщина, безпечова криза, ядерний тероризм, національна безпека.

84 с., дод. 2. Бібліограф.: 85 найм.

ABSTRACTS

Zaitseva O. A. Ukrainian dimension of nuclear non-proliferation regime. Specialty 291 «International relations, public communications and regional studies», EP “International Communications and Mediation in Conflict Resolution”. Vasyl’ Stus DonNU, Vinnytsia, 2022.

The achievements of analyzes the formation and transformation of the nuclear non-proliferation regime. The Ukrainian dimension of the nuclear non-proliferation regime was also studied. The views of researchers who studied the issue of nuclear weapons non-proliferation are highlighted.

The research is based on the historicist, systematic, scientific objectivist and system methods.

Keywords: nuclear weapons, nuclear non-proliferation regime, nuclear legacy, nuclear crisis, nuclear terrorism, national security.

84 p., add. 2. Bibliography: 85 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1 Стан вивчення проблеми.....	7
1.2 Характеристика джерел та методологія дослідження.....	10
РОЗДІЛ 2 СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ.....	14
2.1 Походження режиму нерозповсюдження ядерної зброї	14
2.2 Режим нерозповсюдження ядерної зброї в роки холодної війни.....	16
2.3 Сучасний стан політики нерозповсюдження.....	25
РОЗДІЛ 3 УКРАЇНА В РЕЖИМІ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ.....	34
3.1 Ядерна спадщина СРСР.....	34
3.2 Формування нормативних та інституціональних засад політики України в сфері нерозповсюдження.....	42
3.3 Еволюція політики України щодо режиму нерозповсюдження.....	48
РОЗДІЛ 4 ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ.....	52
4.1 Безпекова криза та сучасний ядерний тероризм Росії	52
4.2. Сучасні виклики національній безпеці України в умовах війни з Російською Федерацією.....	59
4.3 Новітні виклики режиму нерозповсюдження ядерної зброї та їх наслідки для безпеки України	61
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	74
ДОДАТКИ.....	83

ВСТУП

Актуальність роботи. Проблеми безпеки в постбіполярному світі кардинально змінилися. Ядерне протистояння наддержав, що загрожує знищенням усієї планети, вже не є настільки напруженим, як це було в період холодної війни. Проте сам факт наявності значних ядерних арсеналів не може не викликати занепокоєння. Не слід скидати з рахунків сценарії випадкового виникнення ядерної війни чи ескалації неядерного конфлікту до рівня ядерної війни. Особливо тривожним у цьому випадку є подальше поширення ядерної зброї, а також можливе зниження «порога чутливості» до його застосування. Погрози РФ щодо застосування ядерної зброї проти України – наочний тому доказ.

З іншого боку, зростаючу стурбованість викликають нові загрози, пов'язані з недержавними акторами міжнародних відносин. Весь цей складний комплекс загроз та викликів привертає пильну увагу як відповідних урядових структур, так і незалежних зарубіжних та вітчизняних експертів. Характеристики сучасного етапу розвитку міжнародного режиму нерозповсюдження наводять основоположні документи з національної безпеки, які розробляють провідні ядерні держави, наприклад Стратегія національної безпеки США, 2022 р. [63], Стратегія «Глобальна Британія», 2020 [51].

Розгорнуті оцінки нових загроз та викликів міжнародному режиму ядерного нерозповсюдження дають фонд «Ініціатива щодо скорочення ядерної загрози» (Nuclear Threat Initiative) [82], Стокгольмський інститут досліджень проблем світу (СІДПС) [64].

Режим нерозповсюдження ядерної зброї розуміється нами визначення міжнародних режимів С. Краснера як сукупність явно чи неявно виражених принципів, норм, правил, а також процедур прийняття політичних рішень у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї, які відображають узгоджені на момент їх створення позиції учасників [36]. У міру накопичення змін як у

міжнародній ситуації, так і в позиціях держав може наростати потреба в інституційному закріпленні цих змін.

Ядерна зброя відіграє ключову роль в політиці РФ. Концепції застосування або погрози застосування ядерної зброї з боку цієї країни включають як доктринально визначене ядерне стримування, так і доктринально невизначений ядерний шантаж, що став центральним елементом російської гібридної війни. Провал початкових цілей широкомасштабної воєнної агресії РФ проти України, розпочатої 24 лютого 2022 р., вплинув на російську ядерну політику. Змінилися критерії застосування ядерної зброї у конвенційній війні та форми ядерного шантажу. Ефективність ядерної політики РФ залежить від ступеня відповідності її складників усталеним міжнародним нормам, сформованим відповідно до глобального режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Ці норми можуть бути визначені як глобальний ядерний порядок. Політика ядерного шантажу з боку РФ виходить за межі цього порядку й створює «ядерний безлад». Наразі він втрачає ефективність для російського керівництва, перетворюючись на «ядерний блеф». РФ робить спроби приховати ядерний шантаж за доктринальними положеннями ядерного стримування, яке загалом залишається ефективним.

У війні з Україною РФ робить активні спроби штучного створення критеріїв використання ядерної зброї, які би формально відповідали глобальному ядерному порядку, залишаючи водночас простір для ядерного шантажу. Зокрема, цим може бути пояснено звинувачення Росії на адресу України в розробці зброї масового ураження й намагання якнайшвидше анексувати тимчасово окуповані українські території.

Створення повоєнної архітектури міжнародної безпеки вимагатиме приведення ядерної політики РФ до норм глобального ядерного порядку.

Об'єкт дослідження – режим нерозповсюдження ядерної зброї.

Предмет дослідження – український вимір режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Мета магістерської роботи полягає у визначенні сутності та особливостей українського виміру режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити наступні **завдання**:

- визначити стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологія дослідження.
- з'ясувати зміст і основні етапи становлення та трансформація режиму нерозповсюдження ядерної зброї.
- розкрити новітні виклики і загрози режиму нерозповсюдження ядерної зброї.
- охарактеризувати політику України стосовно режиму нерозповсюдження ядерної зброї.
- визначити наслідки ядерної політики путінської росії для безпекової ситуації в світі та стану національної безпеки України.
- з'ясувати вплив російської агресії проти України на стан режиму нерозповсюдження.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період від появи ядерної зброї до тепер, **географічні межі** мають глобальний характер, що пояснюється природою режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Новизна. Вперше досліджується український вимір режиму нерозповсюдження ядерної зброї у сучасних реаліях російсько-української війни.

Практична значущість. Отримані результати бути використані у викладанні відповідних дисциплін і окремих тем, також для подальших досліджень проблематики нерозповсюдження ядерної зброї.

Апробація. Основні положення нашого дослідження доповідались і обговорювались на засіданні кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан вивчення проблеми

Режим ядерного нерозповсюдження, незважаючи на складнощі, протиріччя та не зникаючі до кінця загрози його існуванню, став складовою системи міжнародних відносин та одним із наріжних каменів правової інфраструктури міжнародної безпеки.

Для того, щоб усвідомити його роль, достатньо уявити світ сьогодні в тому випадку, якби не вдалося створити режим нерозповсюдження. Ймовірно, ми мали б справу з півтора-двома десятками ЯОГ (навіть чи більше, оскільки не слід применшувати складність і дорожнечу його створення), причому найбільшою мірою цією зброєю були б насичені найнебезпечніші регіони, такі як Європа, Близький Схід, Східна та Південна Азія.

Зупинити гонку озброєнь у такій обстановці було б дуже складно. Досить згадати, скільки часу і сил витратили СРСР та США на укладання двосторонніх угод, щоб зрозуміти, що досягти багатосторонніх домовленостей в умовах надзвичайно складного, багаторівневого ядерного балансу та крайньої взаємної недовіри було б набагато важче. Кожна держава прагнула б мати ядерний потенціал, достатній для стримування відразу кількох сусідів у регіоні (а найбільші держави ще здійснювали б стратегічне стримування країн, розташованих в інших регіонах). Потенціал, достатній для стримування кількох держав, був би достатній для успішного нападу на одну державу, і кожен із сусідів вбачав би в цих оборонних заходах приготування до агресії.

У теорії міжнародних відносин цей феномен отримав назву «дилеми безпеки»: держава, прагнучи забезпечити власну безпеку військовими засобами, може при цьому створювати загрозу тій країні, якій вона

побоюється, а також іншим країнам, провокуючи гонку озброєнь і тим самим підвищуючи загрозу самому собі. Саме така ситуація створилася у 1980-х роках. у Європі, коли СРСР модернізував ракети середньої дальності, намагаючись збалансувати нестратегічні ядерні сили США, Великобританії та Франції одночасно і викликавши у відповідь це додаткове розгортання американських ракет середньої дальності. В умовах, наприклад, Близького Сходу, аналогічна ситуація була б набагато небезпечнішою.

Оскільки в ході Іракської війни у 1980-ті роки. застосовувалася хімічна зброя, цілком можливо, що могла бути застосована і ядерна.

Велика була б ймовірність поширення інших видів зброї масового знищення (ЗМЗ) – хімічної та біологічної, які часто називають «ядерною зброєю для бідних», оскільки їхня розробка та виробництво коштують менше, ніж створення чи придбання ядерної зброї. Відповідно зросла б і можливість використання ЗМЗ у ході збройних конфліктів.

У процесі вивчення впливу ядерної зброї в Південній Азії на міжнародний режим ядерного нерозповсюдження американські дослідники надають великого значення теоретичному обґрунтуванню причин, які спонукали Індію та Пакистан розпочати розробку ядерної зброї. З них американські фахівці насамперед виділяють теорію раціонального стримування, сформульовану одним із засновників школи неоралізму К. Уолтсом та Б. Френкелом. Відповідно до цієї теорії ймовірність збройного конфлікту між двома ядерними державами вкрай невелика, а ядерна зброя представляється як гарант безпеки.

Серед американських дослідників набули поширення організаційна теорія, на формування якої вплинули роботи С. Сегана, В. Вітгофа, а так само міфологізаційна теорія ядерної зброї П. Лавоя.

На думку С. Сегана, глави держав, які прагнуть володіти ядерною зброєю, намагаються діяти раціонально, відчуваючи при цьому вплив про- або антиядерного лобі всередині країни.

П. Лавою аналізуючи процеси поширення ядерної зброї, запроваджує термін «міфологізація» ядерної зброї як штучно перебільшений масштаб зовнішньої ядерної загрози для правлячих еліт. На думку автора, роботи цих дослідників є важливими та ключовими у вивченні американської історіографії ядерної зброї, а також для розуміння дослідниками особливостей процесів поширення ядерної зброї у Південній Азії. До робіт повністю присвячених темі ядерної зброї в південноазійському регіоні, насамперед, варто віднести результати досліджень керівника проекту «Індія/Південна Азія» при Брукінгському інституті, колишнього радника президента США С. Коена [48]; колишнього заступника секретаря посольства США в Індії Е. Телліса, та спеціаліста в галузі нерозповсюдження, професора каліфорнійського університету Дж. Перковича.

Монографія Дж. Перковича є найбільш ґрунтовним і деталізованим дослідженням історії розвитку індійської ядерної програми, починаючи з часу здобуття Делі незалежності і до 2001 р. У дослідженні Дж. Перкович аналізує рушійні сили розвитку цивільної та військової ядерних програм Індії, а також демонструє неспроможність застосування реалістичного підходу до дослідження ядерної політики Делі [68]. На відміну від аналізу фактів Дж. Перковича, С. Коен у своїй роботі вважає за краще зупинитися на виявленні причин, приділяючи велику увагу дослідженню індійської громадської думки, стратегічної культури, світогляду та світовідчуття політичної еліти Делі. У своєму дослідженні автор приходиться до висновку, що суспільно-політичні процеси, що відбуваються в індійському суспільстві, мають винятковий вплив на політику, що проводиться Делі, в тому числі і на відстоювання своїх інтересів у ядерній сфері. Це, на його думку, відрізняє Індію від Пакистану, де прерогатива у виборі політики в ядерній сфері є виключно в руках держави.

Ця робота, фактично, є відправною точкою для наукової громадськості США у вивченні ядерної проблеми Південної Азії з позиції можливостей

громадської думки впливати на рішення, що приймаються Індією в питаннях ядерної безпеки. Роботи цих авторів відрізняються найбільшою глибиною та ґрунтовністю. У певному сенсі вони є межею зміни суспільно-політичної думки наукового співтовариства США, яке щодо вирішення ядерних проблем у Південній Азії пропонує, перш за все, орієнтуватися на розвиток співпраці з Індією, а не Пакистаном. З американських авторів, які розглядали військові аспекти індо-пакистанських відносин, питань зміни ядерного статусу Індії та Пакистану, слід згадати роботу Е. Арнетта.

У ній автор дає оцінку та проводить порівняльний аналіз тактикотехнічних можливостей ядерної складової збройних сил Індії та Пакистану. Е. Арнетт також виключає можливості їх зміни чи трансформації з урахуванням можливої зміни зовнішньополітичної ситуації. Це дослідження стало основою для американського наукового співтовариства у зіставленні та порівнянні ядерних військовотехнічних можливостей та потенціалів Індії та Пакистану. Великий внесок у вивченні військово-політичних доктрин Індії та Пакистану та їх ядерної складової у південноазіатському регіоні зробили американські фахівці індійського походження. Їхні роботи, в основному, стосувалися вивчення впливу гонки ядерних озброєнь між Індією та Пакистаном на регіональні відносини. Ці роботи є своєрідною реакцією експертів на проведення Індією та Пакистаном ядерних випробувань. Автори робіт вважають, що будь-яка зміна військово-політичної обстановки між Індією та Пакистаном негативно впливає на регіональні відносини. Добре відомо, що громадська думка і багато в чому політичний курс американської адміністрації залежить від діяльності «мозкових центрів» різного політичного спрямування, в яких відбувається формування основ зовнішньої та внутрішньої політики Вашингтона.

На сьогоднішній момент найбільш впливовими «мозковими центрами» консервативної спрямованості є «Інститут підприємництва» (American Enterprise Institute), «Фонд Спадщини» (Heritage Foundation) та «Центр з вивчення стратегії та міжнародної політики» (Center for Strategic and

International Studies). З дослідницьких центрів демократичного крила варто виділити «Інститут Брукінгз» (Brookings Institution) та «Рада із зовнішніх зносин» (Council on Foreign Relations). Серед досліджень, які готують ці центри для подальшого планування американської політики в Південній Азії, варто виділити доповідь під назвою «Нова політика США стосовно Індії та Пакистану», яка приймається як точка звіту американської політики «залучення» Індії до переговорного процесу з ядерної зброї. Він був підготовлений на вимогу заступника держсекретаря С. Телбота «Радою із зовнішніх зносин» – одним із основних «мозкових центрів» демократів із зовнішньополітичних проблем. С. Телбот робить висновок, що Індія стала де-факто ядерною державою, тому не можна обмежувати відносини з нею питаннями ядерного нерозповсюдження. Інститутом Брукінгз було підготовлено дослідження про можливі зміни політики США до Індії та Пакистану після проведення ними ядерних випробувань.

1.2 Характеристика джерел та методологія дослідження

Під час підготовки магістерської роботи були використані наступні групи джерел:

- двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди;
- документи і матеріали міжнародних організацій;
- документи органів влади окремих країн;
- промови, публікації провідних державних і політичних діячів;
- матеріали друкованих та електронних засобів масової інформації.

Фундаментом міжнародно-правового режиму за нерозповсюдження є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний 1 липня 1968 і вступив в дію 5 березня 1970 [11]. Вже через те, що учасниками Договору стали більше 130 держав, мають місце неоднакові, а частіше і прямо протилежні тлумачення норм та правил режиму. Все це створює достатній простір для його дрейфу в тому чи іншому напрямку залежності від

переважання тих чи інших тенденцій. Однак безсумнівно одне: режим був сформований в епоху конфронтації двох супердержав і в здебільшого їх обопільними зусиллями, та його квінтесенцію становили похідні від доктрини взаємного стримування. Наріжною проблемою та одночасно каменем спотикання режиму було недопущення «вертикального» поширення, тобто гонки ядерних озброєнь США та СРСР.

У дослідженні використовується комплекс документів органів державного управління провідних ядерних держав (різних міністерств та відомств), аналіз яких дозволяє простежити пріоритети та динаміку державної політики у сфері контролю над ядерними озброєннями. Значну групу джерел становлять виступи, інтерв'ю та публікації політичних лідерів та представників державних відомств ядерних держав, наприклад, президентів США Дж.Буша, Б.Обами, міністрів оборони США У. Перрі, Д. Рамсфельда та Р. Гейтса, державних секретарів К. Райс, Х. Клінтон, заступника державного секретаря США Р. Геттемюллер та ін.

Головним чином також використовувалися офіційні документи ООН (договори, конвенції, резолюції, угоди тощо), НАТО, МАГАТЕ. У магістерській роботі використано матеріали про контроль над ядерними озброєннями.

У роботі також використовувалися публікації зарубіжних друкованих та електронних ЗМІ з метою встановлення та систематизації новітніх даних щодо стану режиму нерозповсюдження.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають системний та системно-історичний підходи до вивчення світової політики та міжнародних відносин.

Системний підхід дозволив поєднувати різні методи політологічного аналізу, включаючи порівняльний та проблемно-хронологічний підходи. Закладений основою системно-історичного підходу принцип історизму дозволив активно використовувати у дослідженні ретроспективний метод.

Він застосовується, передусім, виявлення причинно-наслідкових зв'язків у еволюції системи контролю за ядерними озброєннями.

Компаративний метод дозволив порівняти підходи різних держав до проблем контролю за ядерними озброєннями на різних хронологічних етапах. Це дає змогу виявити особливості динаміки розвитку міжнародної системи контролю за ядерними озброєннями. Зіставлення політичної практики із заявленими в офіційних документах пріоритетами Росії та США у цій галузі дало можливість визначити як постійні інтереси цих країн, так і тимчасові зміни політичного мети, продиктовані різними внутрішніми та зовнішніми факторами.

Застосування ретроспективного і порівняльного методів у сукупності дає можливість порівняти організаційно-політичні механізми контролю над ядерними озброєннями, що використовуються державами, що, у свою чергу, дозволяє простежити еволюцію зовнішньополітичного курсу держав у даній галузі.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЖИМУ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

2.1 Походження режиму нерозповсюдження ядерної зброї

Ще на початку ядерної ери, ядерне нерозповсюдження та роззброєння були офіційно визнані всіма державами як найважливіші завдання. Перша резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 24 січня 1946 року, закликала до ліквідації ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення [27].

Однак ядерна зброя, яка по праву можна вважати найруйнівнішою зброєю масового знищення, застосування якої з найбільшою ймовірністю надає невідбиркову дію і завдає зайвих пошкоджень або страждань учасникам збройного конфлікту, а також завдає серйозної шкоди навколишньому середовищу, все ще не є предметом мирової угоди, що констатує його заборону. учасникам збройного конфлікту, а також завдає серйозної шкоди навколишньому середовищу, все ще не є предметом мирової угоди, яка констатує її заборону.

Історично ядерна зброя була виділена в окрему категорію зброї. Посилаючись на це, деякі держави стверджують, що вони мають законне право на володіння ядерною зброєю з метою національної чи колективної безпеки, але її придбання становило б небезпеку для інших держав. У той же час, навіть ядерні держави погодилися б з тим, що світ, вільний від ядерної зброї, є бажаною метою, але досягнення цієї мети неможливе доти, доки на зміну ядерного стримування не прийде вдосконалена структура забезпечення безпеки. Фактично, ядерні держави, сприяли вжиттю низки заходів щодо запобігання придбанню ядерної зброї іншими державами, і погодилися на мінімальні кроки з роззброєння, такі як: скорочення запасів ядерної зброї, виключення деяких категорій ядерної зброї з-поміж їх арсеналів, і більше

того, відмова від висловлення загроз щодо застосування ядерної зброї щодо держав, що не володіють ядерною зброєю, за винятком певних умов.

Хоча більшість держав ніколи не застосовували стратегію забезпечення безпеки шляхом ядерного стримування, той факт, що країни, які мають ядерну зброю та їхні союзники, продовжують покладатися на ядерне стримування, займатися удосконаленням систем ядерної зброї та підтримувати доктрину застосування ядерної зброї в певних умовах, спонукає інші країни набувати ядерної зброї та приєднуватися до доктрини ядерного стримування. Таким чином, зусилля щодо запобігання поширенню ядерної зброї успішні лише частково. Число держав, що мають ядерну зброю, поступово збільшилося з двох у 1940-х роках (Сполучені Штати Америки та Радянський Союз) до фактично дев'яти на сьогоднішній день (Великобританія, Ізраїль, Індія, Китай, Корейська Народно-Демократична Республіка, Пакістан, Російська Федерація, США, Франція). З іншого боку, низка держав відмовилася від своїх ядерних арсеналів з метою набуття статусу неядерної держави. До таких країн належать Білорусія, Казахстан та Україна (у яких після розпаду Радянського Союзу залишилася ядерна зброя) та Південно-Африканська Республіка. Інші країни відмовилися від розміщення ядерної зброї на своїй території (Греція) або заборонили перевозити ядерну зброю транзитом через їхню територіальну воду (Нова Зеландія) [20].

Близько 19000 одиниць ядерної зброї знаходиться в арсеналах дев'яти держав, які мають ядерну зброю. Їхня вибухова потужність становить 6 млрд. тонн (6000 мегатонн тротилу). Руйнівна потужність цих запасів ядерної зброї в 500,000 разів більша за потужність бомб, які знищили Хіросіму і Нагасакі в 1945 році. Можливі екологічні, радіаційні та кліматичні наслідки вибуху, який може статися внаслідок застосування цих озброєнь, як і раніше, становлять найруйнівнішу антропогенну загрозу для планети.

Рух неприєднання вперше зібрався в Бандунгу, Індонезія, в 1955 році, у набагато більш ідеологічний момент, ніж наш власний. До провідних діячів,

таких як Джавахарлал Неру з Індії та Кваме Нкрума з Гани, неприєднання означало не лише уникнення підпорядкування Вашингтону чи Москві, але й йти соціалістичним шляхом між мілинами капіталізму та комунізму.

Ідея також задовольнила націоналістичні прагнення колишніх колоніальних держав повністю звільнитися від західних держав.

Проте саме ідеологія зробила Рух неприєднання неактуальним для попиту у 1970-х і 80-х роках на «новий міжнародний економічний порядок» [58].

У розпал «Холодної війни» було майже втричі більше ядерної зброї. На історичному Саміті в Рейк'явіку (1986 рік) Президент США Р. Рейган та Генеральний секретар Радянського Союзу М.Горбачов відмовилися від загальноприйнятої думки того часу про те, що необхідно розширювати розміри, тип та кількість ядерної зброї [20].

Вони зупинили гонку ядерного озброєння та наблизилися до підписання угоди про ліквідацію своєї ядерної зброї. Цей саміт проклав шлях до підписання багатообіцяючих договорів та угод щодо контролю над озброєннями між обома країнами. В результаті, з моменту закінчення «Холодної війни» Сполучені Штати та Російська Федерація послідовно та у значних обсягах під контролем скоротили свої ядерні запаси. Інші ядерні держави також скоротили свої арсенали, тоді як деякі інші держави, які успадкували ядерну зброю після розпаду Радянського Союзу та мали передові ядерні програми, демонтували та знищили свої запаси.

Кількість ядерної зброї, розміщеної на території інших країн, зокрема ядерної зброї США в країнах-членах НАТО, скоротилася на 95 відсотків порівняно з кількістю ядерної зброї під час «Холодної війни», причому в одній державі така зброя була повністю знищена. В даний час близько 200 одиниць американських ядерних озброєнь залишаються розгорнутими в державах, що входять до НАТО.

2.2 Режим нерозповсюдження ядерної зброї в роки холодної війни

Закінчення «холодної війни» призвело до розмивання жорсткої біполярної структури світу (що включала більш чітко визначену групу держав, що не приєдналися) і збільшення кількості ступенів свободи приватних країн при прийнятті рішень в галузі зовнішньої та оборонної політики. Світ сьогодні переживає перехідний період, і неясно, як система міжнародних відносин виглядатиме у майбутньому.

Ряд подій, що мали місце на початку 60-х років. XX ст., сприяв створенню сприятливих умов для укладання угоди щодо контролю за озброєнням та ядерного поширення. Зокрема, цьому сприяло вдосконалення ракет дальньої дії, ефектно продемонстрованого супутника, що показало вразливість як США, так і СРСР щодо ядерного нападу [34, р.104].

Небезпека для навколишнього середовища, яку таять у собі ядерні випробування в атмосфері, активізувала громадський рух проти гонки та вдосконалення ядерної зброї. Кубинська ракетна криза 1962 р. найбільше дозволила людям усвідомити реальну можливість взаємного всезнищуючого ядерного удару. У той самий час постійно розширювалося співтовариство ядерних держав.

У 1960 році своє перше випробування провела Франція, а потім у 1964 році – Китай. Незабаром після цього Індія почала наполягати на своєму праві проведення ядерних вибухів «у мирних цілях» та розпочала створення необхідної інфраструктури. Крім того, Німеччина та Японія значно наростили свій технологічний рівень, достатній для створення ядерної зброї.

Більше того, замовлення на ядерні енергетичні установки почали надходити у великій кількості, і очікувалося їхнє подальше збільшення до кінця десятиліття [53, р.56].

Відпрацьоване паливо цих реакторів, що містить плутоній, могло б бути швидко накопичене і в наступні роки, і це, відповідно, могло б підштовхнути неядерні держави до рішучих кроків у виробництві ядерної зброї. У умовах були зроблені кроки у напрямі посилення режиму ядерного нераспространення.

У 1963 р. було укладено Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі та під водою, хоча підземні випробування дозволялося продовжувати. Цей договір став засобом, більш ефективним у зупиненні поширення ядерної зброї на неядерні держави («горизонтальне поширення»), ніж щодо зростання військових арсеналів ядерних держав («вертикальне розповсюдження»).

Франція та Китай, наприклад, взагалі відмовилися від підписання цього договору, а СРСР та США продовжили свої підземні випробування. Водночас, латиноамериканські держави виступили з ініціативою створення ще одного важливого елементу режиму ядерного нерозповсюдження – Договору про заборону ядерної зброї в Латинській Америці.

Ядерна загроза, що нависла над людьми під час кубинської кризи, підштовхнула держави Центральної та Південної Америки до утворення зони вільної від ядерної зброї. Угода 1967 р. забороняє не лише придбання та розробку ядерної зброї в Латинській Америці, а також розміщення зброї в цьому регіоні іноземними державами.

На початку 1960-х років. СРСР, США та Великобританія розпочали обговорення питань створення універсального договору, який міг би стати основою режиму ядерного нерозповсюдження.

У 1965 р. СРСР та США внесли свої початкові проекти договору про нерозповсюдження, які розходилися в головному: США прагнули мати можливість передавати ядерну зброю у розпорядження військових блоків, тоді як СРСР хотів припинити всі можливості розповсюдження – і на національній, і на багатосторонній основі.

Вісімка країн-членів, що не приєдналися (Бірма, Бразилія, Індія, Мексика, Нігерія, Об'єднана Арабська Республіка (Єгипет), Швеція та Ефіопія) Женевського комітету 18 держав з роззброєння, де розглядалися обидва проекти, 15 вересня 1965 р. в якому наголошувалося, що договір про нерозповсюдження є не самоціллю, а засобом досягнення кінцевої мети – загального та повного роззброєння, і особливо ядерного роззброєння. Країни,

які не приєдналися, йшлося в меморандумі, «переконані, що заходи щодо заборони розповсюдження ядерної зброї повинні тому супроводжуватися або за ними повинні бути відчутні кроки з припинення гонки ядерних озброєнь та обмеження, скорочення та знищення запасів ядерної зброї та засобів її доставки».

На XX сесії ГА ООН вісім держав продовжили спільні зусилля щодо просування вирішення проблеми нерозповсюдження у своєму трактуванні. У листопаді 1965 р. вони внесли проект резолюції, що містить «головні принципи» договору про нерозповсюдження.

У ухваленій ГА ООН резолюції 2028 (XX) ці принципи були сформульовані таким чином:

- а) договір не повинен мати жодних лазівок, які могли б дозволити ядерним або неядерним державам здійснити поширення, прямо чи опосередковано, ядерної зброї у будь-якій формі;
- б) договір повинен втілювати прийнятну рівновагу взаємної відповідальності та зобов'язань ядерних та неядерних держав;
- в) договір повинен бути кроком у напрямку досягнення все загального та повного роззброєння, і особливо ядерного роззброєння;
- г) мають бути прийнятними та здійсненими положення для забезпечення ефективності договору;
- д) ніщо в договорі не має надавати несприятливого впливу на право будь-якої групи держав укласти регіональні договори з метою забезпечення повної відсутності ядерної зброї на їх відповідних територіях» [30, с. 714-716].

На основі цієї резолюції, з якою погодилися основні ядерні держави, країни, що не приєдналися, домагалися відображення своїх вимог у договорі про нерозповсюдження.

До осені 1966 р. склалися умови серйозних переговорів за договором про нераспространения. У вересні А. А. Громико провів низку зустрічей із

держсекретарем США Діном Раском і мав бесіду з президентом США Ліндоном Джонсоном [2, с. 24].

Потім переговори продовжились у двосторонній робочій групі в Нью-Йорку, а з початку 1967 р. у Женеві між делегаціями СРСР та США, які були співпредсі дниками Комітету 18 держав з роззброєння, та в самому Комітеті.

У ході переговорів між СРСР і США було досягнуто розуміння, що США не будуть надавати ядерну зброю і відмовлятися від контролю над нею під прикриттям змішаних сил (наприклад, багатосторонні ядерні сили), а СРСР готовий узгодити перелік «заборонених» дій замість «розв'язуваних».

За змістом цієї конструкції всі незаборонені дії вважаються дозволеними, і, отже, проведення консультацій у групі ядерного планування НАТО не вважалося б перешкодою до укладання договору. Згода у цьому принциповому питанні дозволила сторонам сформулювати тексти статей 1 і 2, ключовим моментом у яких стала непередача ядерної зброї та контролю «над нею будь-кому». Значення домовленості між СРСР і США за статтями 1 і 2 Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що містить основні зобов'язання сторін, важко переоцінити. Ця домовленість відповідала та відповідає досі інтересам безпеки обох країн, будучи фундаментом для співробітництва у цій сфері. Щодо роботи над іншими статтями ДНЯЗ, то між учасниками переговорів виявилися розбіжності щодо поняттєвого апарату.

Так, наприклад, Японія, Італія, Бразилія, Індія критично поставилися до того, що «ядерну зброю» та «інші ядерні вибухові пристрої» необхідно розглядати разом. Бразилія та Індія запропонували дозволити виробництво та випробування ядерних вибухових пристроїв у мирних цілях, проте ніхто з учасників переговорів не зміг сформулювати відмінності в ядерній технології зброї та ядерних вибухових пристроїв, які використовуються у мирних цілях.

Мабуть, через це ДНЯЗ не містить визначення ні ядерної зброї, ні ядерних вибухових пристроїв. Важливе місце у переговорах зайняло питання про гарантії. СРСР та США виходили з принципу обов'язковості гарантій

(контролю) над неядерними державами. Але при цьому СРСР наполягав на тому, що повинні застосовуватися міжнародні гарантії МАГАТЕ, а США та країни Євратома прагнули закріпити на території цих країн лише гарантії Євратома, щоб здійснювати контроль на замкнутій основі нібито для уникнення промислового та іншого шпигуна.

СРСР та Японія вказували на те, що за такої моделі деякі країни будуть проводити самоконтроль. Радянська делегація запропонувала вихід – укладання між країнами Євратома та МАГАТЕ багатосторонньої угоди про гарантії згідно зі ст. III.A.5 Статуту МАГАТЕ [33].

У цьому випадку гарантії Євратома зберігаються, але гарантії МАГАТЕ мають перевагу і його інспектори можуть проводити незалежні перевірки в країнах Євратома.

Таким чином, пройшовши складний шлях узгоджень та подолання протиріч, держави змогли створити договір, що став основою системи ядерного нерозповсюдження. У березні 1968 р. Комітет надав проект договору ГА ООН, у ході роботи якої в текст були внесені остаточні зміни, і 12 червня 1967 р. ГА ООН одобрив договір і відкрила його для підписання.

Якщо остаточно 1980-х гг. стабільність цього режиму значною мірою забезпечувалася двома наддержавами, співпраця яких відіграла ключову роль і залишалася незмінною навіть у періоди різкого загострення відносин між ними, то поза контекстом біполярної структури міжнародних відносин латентно існуючі стимули до придбання ядерної зброї посилювалися, у той час як здатність системи до протидії такій політиці окремих держав знизилася.

Йдеться, зокрема, про ефективність такого основного елемента режиму нерозповсюдження, як обмеження на передачу технологій, обладнання та матеріалів, що розщеплюються.

Серед нових стимулів для придбання ядерної зброї – парадоксальне та несподіване зростання ролі військової сили.

Біполярна структура, характерна для періоду «холодної війни»: дві наддержави підозріло стежили один за одним і намагалися блокувати

застосування сили проти «нейтралів», що могло призвести до посилення блоку, що протистоїть.

Ядерну зброю як інструмент «рівноваги» епохи «холодної війни» було перетворено на інструмент підтримки світового статус-кво та збереження американської переваги. Тим сильнішим і болючим був удар, завданий Вашингтону Індією та Пакистаном у 1998 р., коли обидві країни з різницею у кілька тижнів провели випробування ядерної зброї [21, с. 88] .

Необхідно відзначити, що випробування ядерної зброї не були сюрпризом для американського керівництва, оскільки проблема ядерної зброї в південноазійському регіоні давно перебувала в центрі уваги наукової спільноти США, яка сигналізувала про це керівництву. Така увага легко зрозуміла: нарощування ядерного потенціалу в Південній Азії таїть загрозу для регіональної та міжнародної безпеки, у світлі можливого ядерного конфлікту між Індією та Пакистаном. Це, у свою чергу, може зашкодити тендітному стану світової рівноваги, що встановилося в останні десятиліття, внісши до нього елементи нестабільності та глобального дисбалансу.

Ця обставина виводить вивчення проблеми ядерної зброї та ядерного нерозповсюдження в Південній Азії в інше поле дослідження, що є надзвичайно цікавим для американської політичної та історичної науки. Проведений огляд наукових досліджень дозволяє зробити висновок про те, що ситуація, пов'язана з появою в Індії та Пакистану ядерної зброї, ставлення до цього світової спільноти та США є предметами пильної уваги американських дослідників, незважаючи на те, що самі публікації не стали предметом глибоких досліджень як американських, і зарубіжних дослідників. У зв'язку з цим дуже важливим є проведення історіографічного аналізу північноамериканських досліджень з питання ядерної зброї в Південній Азії та пов'язаної з цим політики «ядерного нерозповсюдження».

Протягом деякого періоду часу здавалося, що система міжнародних відносин плавно перейде в нову якість: РБ ООН, як і раніше, контролюватиме застосування сили, але при цьому функціонуватиме на

неконфронтаційній основі. Так звана «війна в Затоці» у зв'язку з агресією Іраку проти Кувейту 1990 р. стала першою демонстрацією одностайності та співробітництва постійних членів СБ. Вже застосування сили в Боснії, хоч і санкціоноване ООН, викликало різкі розбіжності в СБ.

Лише через десятиліття після терористичних актів у Нью-Йорку та Вашингтоні у вересні 2001 р. знову склалася широка міжнародна коаліція, яка об'єднала у своїх лавах і НАТО, і Росію. На момент написання цього навчального посібника було ще не ясно, чи співпраця з даного конкретного питання ллється в нову якість системи міжнародних відносин.

Послаблення ролі ООН у 1990-ті роки об'єктивно створювало стимули для придбання ядерної зброї тими державами, які не увійшли до «американської групи» (НАТО та інші союзники США). Серія великих і малих конфліктів, на які не вимагалось прямої згоди РБ ООН (війна проти Югославії навесні 1999 р. була лише найбільшою акцією серед низки аналогічних конфліктів), сприймається багатьма країнами як свідчення того, що міжнародне право та міжнародні інститути не можуть забезпечити їхню безпеку.

Ядерна зброя в цьому контексті може сприйматися як значна частина оборонної політики.

При оцінці впливу еволюції системи міжнародних відносин на режим нерозповсюдження важливо мати на увазі, що цей режим є нехай і ключовим, але все ж таки лише інструментом забезпечення міжнародної безпеки.

Розмивання інших міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки неминуче впливає і ефективність нерозповсюдження. Сам по собі, на самоті він не здатний забезпечити безпеку жодної, навіть найпотужнішої держави.

Зокрема, розмивання повноважень ООН підриває юридичні засади режиму нерозповсюдження, оскільки п'ять «легальних» ЯОГ одночасно є постійними членами СБ.

Значну роль зіграла швидка еволюція звичайних озброєнь, різко зростаючий «відрив за якістю», продемонстрований США й у меншою мірою їх союзниками у серії воєн і конфліктів 1990-х гг. При цьому різке зниження втрат (до нуля на Балканах 1999 р.) нападаючої сторони робить застосування сили ще більш ймовірним. Країни, які побоюються, що проти них може бути застосована з того чи іншого приводу сила, змушені йти на непосильний для них тягар нарощування та модернізації збройних сил. У цих умовах може здатися більш привабливою – і навіть можливо більш доступною за ціною – ядерну зброю.

Ці процеси розвиваються на тлі технічного прогресу, що прискорюється, який робить ядерну зброю технологічно більш доступною (хоча все ще вкрай складною і дорогою), а систему обмежень на передачу матеріалів, обладнання та технології, навколо яких побудовано протидія спробам порушити режим нерозповсюдження, менш ефективним. Порівняно з 1960-ми рр., коли формувався режим нерозповсюдження ядерної зброї, кількість держав, здатних набути ядерного статусу, зросла в багато разів.

Частково це питання вирішується за рахунок подальшого посилення експортних обмежень, включаючи розширення списку товарів та технологій, що підпадають під ЕК, а також посилення системи гарантій МАГАТЕ щодо відстеження мирної ядерної діяльності.

Все ж таки немає впевненості в тому, що навіть суворіший контроль дозволить надійно перекрити можливі секретні програми: попереднє покоління обмежувальних заходів виявилось неефективним проти іракської програми 1980-х років. При тому, що ефективність ЕК можна і має підвищувати, не слід забувати про те, що в першу чергу слід звертати увагу на усунення стимулів для придбання ядерної зброї для того, щоб принаймні скоротити до абсолютного мінімуму кількість країн, які хотіли б її придбати або продати.

Поки що вдається зберігати відносно стабільну ситуацію в цій галузі і навіть домогтися припинення низки національних ядерних програм

(наприклад, у ПАР, Швейцарії), але не слід і заплющувати очі на збереження ризиків та викликів стійкості режиму, з якими лише системи ЕК не впораються.

В наявності і суперечності у здійсненні режиму. Так, США погодилися спорудити легководний реактор у Північній Кореї в обмін на відмову від її виходу з режиму ядерного нерозповсюдження, постановку наявного важководного реактора під гарантії МАГАТЕ та закриття його в майбутньому. Водночас США різко заперечують проти російсько-іранського контракту щодо спорудження легководної АЕС у Бушері. Поза сумнівом, тут є подвійний стандарт, і невдоволення Росії діями США обґрунтовано. З американської ж точки зору все інакше: без компромісу з Північною Кореєю було б ще гірше, тоді як іранську програму можна було б просто закрити. Навіть те, що АЕС у Бушері знаходиться під гарантіями МАГАТЕ, США не зупиняє: після історії з Іраком ці гарантії більше не вважаються цілком надійними.

Не можна не визнати, що незалежно від обґрунтувань відсутність послідовності у застосуванні умов режиму порушує логіку його юридичних положень та підриває ефективність. Міжнародне право ґрунтується на принципі суверенної рівності держав, тому, наприклад, неправомірно поблажливо ставитися до ядерної програми однієї країни та з граничною жорсткістю до іншої. Такі внутрішні протиріччя рано чи пізно виявлять себе.

Чималий потенціал у цьому плані є у Бразилії та Аргентини. Приклад ПАР, Індії, Пакистану та Ізраїлю показує, що непереборних перешкод на шляху створення ядерної зброї немає. З огляду на це суворість і однаковість застосування всіх норм режиму всіма країнами набуває особливого значення.

2.3 Сучасний стан політики нерозповсюдження

Враховуючи складність глобальної обстановки в галузі безпеки на сьогоднішній день, мета «ядерний нуль» не може бути досягнута без

співпраці та прихильності всіх держав, які мають ядерну зброю, їхніх союзників і ключових держав, які не мають ядерної зброї.

Участь та мобілізація законодавчої влади та парламентаріїв у цьому процесі мають вирішальне значення. Вони відіграють першорядну роль у формуванні політичної активності, прихильності уряду та у розробці елементів системи для миру, вільного від ядерної зброї. Парламенти обговорюють механізми безпеки, у тому числі ті, які зменшують або усувають роль ядерної зброї. Вони виділяють кошти для дипломатичних і технічних робіт, необхідні встановлення режиму роззброєння. Ними вживаються заходи на національному рівні щодо створення прикордонної служби, поліції, забезпечення безпеки ядерних матеріалів та об'єктів, криміналізації забороненої діяльності, забезпечення співпраці між урядовими установами, сприяння освіті громадськості на підтримку ядерного роззброєння та виконання договірних зобов'язань. Парламентарії також підтримують контакти з колегами з інших парламентів щодо розробки узгоджених підходів між країнами та регіонами. Парламентарії можуть виконувати й іншу роботу на підтримку ядерного нерозповсюдження та роззброєння, у тому числі скликати позачергові парламентські слухання, брати участь у дебатах з питань політики, що проводиться в обох палатах парламенту, публікувати парламентські звіти, вступати до лав та зустрічатися з представниками різних партій з питань роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї, проводити спільні слухання з комітетами парламентів інших країн, організувати розслідування, публікувати аналітичні статті у газетах та журналах, створювати форуми з питань роззброєння для парламентаріїв.

Відповідно до норм законодавства Міжнародного Кримінального Суду, парламентарі держав, які не мають ядерної зброї, можуть затверджувати негайні заходи щодо заборони ядерної зброї та криміналізації, включаючи створення зон, вільних від ядерної зброї, внесення змін до національного законодавства щодо ядерної зброї, вилучення інвестицій з корпорацій ядер

зброї, а також пропагування міжнародної кримінальної відповідальності за використання ядерної зброї.

Незалежно від того, чи є здатність ядерної зброї стримувати потенційних агресорів ілюзією чи перебільшенням, доки ядерна зброя сприймається як засіб забезпечення безпеки, держави, які володіють ядерною зброєю, не виявлятимуть бажання втратити цю зброю, а їхні союзники боятимуться втратити передбачуваний захист на основі «політики розширеного стримування». Таким чином, союзники ядерних держав, які самі часто мають ядерний потенціал, можуть відігравати роль каталізаторів досягнення миру, вільного від ядерної зброї (вони можуть переконати ядерні держави перейти до системи забезпечення безпеки без застосування ядерної зброї та співпрацювати з ними в цьому напрямку), або зайняти позицію сильних противників, відмовившись виключити «політику розширеного стримування» із власної політики забезпечення національної безпеки.

Парламентарії всіх держав (ядерних держав, їх союзників і держав, які не володіють ядерною зброєю) можуть сприяти освіті в галузі роззброєння, проведенню переговорів щодо глобальної ліквідації ядерної зброї (у рамках договорів та угод), та вести підготовчу роботу з різних пунктів договору, включаючи погодження умов перевірки та технології. Вони можуть створити необхідні інститути для виконання таких договорів (або підключити існуючі інститути для цього завдання), розробити елементи системи безпеки для створення миру, вільного від ядерної зброї, та надати політичного імпульсу для переговорів.

Після розпаду Радянського Союзу Україна, Казахстан та Білорусь успадкували ядерний арсенал, ставши таким чином третьою, четвертою та восьмою за величиною ядерними державами у світі. До договорів про РСМД 1987 року [10] та до СНО-1 1991 року [12] було внесено поправки, згідно з якими держави-наступники стали учасниками цих договорів. У результаті всі три держави ліквідували зі своїх територій ядерні засоби проміжної

дальності, стратегічні наступальні озброєння та приєдналися до ДНЯЗ як неядерні держави.

Аналогічним чином, у 1989 році Південно-Африканська Республіка добровільно згорнула програму з нарощування ядерного потенціалу (яка включала шість сконструйованих одиниць ядерної зброї та один у стадії розробки). 1991 року Південно-Африканська Республіка приєдналася до ДНЯЗ.

Скорочує кількість боєголовок на борту кожного підводного човна з максимальних 48 до 40 одиниць, зменшує кількість оперативних боєголовок із 160 до 120 одиниць, а також скорочує запаси ядерної зброї Великобританії на 25%, максимум 180 одиниць.

Як зазначено у стратегічному огляді оборони та безпеки 2010 року, уряд Великобританії зобов'язався скоротити потенціал свого підводного човна «Трайдент» на базі ракетно-ядерної системи. Кількість боєголовок на борту кожного підводного човна буде скорочено з 48 до 40 одиниць, кількість боездатних ракет на підводних човнах класу «Авангард» становитиме не більше 8 одиниць, кількість оперативних боєголовок буде скорочена зі 160 до 120 одиниць та запаси ядерної зброї Сполученого Королівства включатимуть максимум 180 одиниць – скорочення на 25 відсотків. Ці дії є прикладом кроків щодо одностороннього роззброєння, які можуть бути здійснені у разі, якщо уряди вважають, що такі дії не підірвуть безпеку. Що важливіше, цей огляд було проведено з ретельним обговоренням у парламенті.

З іншого боку, огляд не відображав думки, яка отримала велику підтримку в парламенті, про те, що уряду слід прийняти суворіші зобов'язання щодо переговорів про світову заборону ядерної зброї (за Конвенцією про ядерну зброю) та зробити односторонні кроки на користь відмови від ядерної зброї, як непотрібного для забезпечення безпеки та обтяжливої для держави.

Кожному учаснику СНО-III дозволяється мати не більше 1550 підзвітних розгорнутих стратегічних ядерних боеголовок та бомб. Кількість розгорнутих та нерозгорнутих пускових установок МБР, пускових установок БР морського базування та важких бомбардувальників обмежена до 800 одиниць. Кількість розгорнутих МБР, БР морського базування та важких бомбардувальників, призначених для ядерних місій, обмежена до 700 одиниць.

Згідно з новим СНО-III після закінчення семи років після його набуття чинності (лютий 2018 року) кожній стороні дозволяється мати не більше 1550 підзвітних розгорнутих стратегічних ядерних боеголовок та бомб.

Кількість розгорнутих та нерозгорнутих пускових установок МБР та БР морського базування та важких бомбардувальників обмежується до 800 одиниць. Кількість розгорнутих МБР, БР морського базування та важких бомбардувальників, призначених для ядерних місій, обмежується до 700 одиниць [32]. Кожен бомбардувальник вважається однією боеголовкою.

Подібно до СНО-I, новий договір СНО не відстежує і не обмежує боеголовки або бомби після того, як вони були знищені з розгорнутих пускових установок. Нерозгорнуті ракети підлягають контролю, але з обмежуються кількості. Важливо, що договір встановлює всеосяжний режим контролю, включаючи регулярний обмін останніми даними, наказує великий список дій щодо ядерної зброї, які потребують повідомлення, та проведення 18 інспекцій об'єктів.

Як у Сполучених Штатах Америки, так і в Російській Федерації новий СНО-III отримав повну підтримку, і відповідні експертні комітети схвалили та рекомендували його до ратифікації. Сенат США ратифікував договір 22 грудня 2010 року, Державна Дума РФ наслідувала його приклад 25 січня 2011 року. 60 Політики США та Росії заявили, що вони готові сісти за стіл переговорів, прагнучи подальшого скорочення ядерної зброї.

Комплексний підхід до ядерного роззброєння виглядає наступним чином:

Австралія. 21 березня 2012 року, палата Представників Австралії прийняла резолюцію, представлену прем'єр-міністром Джулією Гілард, яка закликає вжити заходів щодо глобального ядерного нерозповсюдження та роззброєння. Вона також закликала «дослідити правові основи для ліквідації ядерної зброї, включаючи можливість прийняття Конвенції з ядерної зброї як перспективи для покращення багатостороннього роззброєння» [32].

Австрія. 25 березня 2010 року парламент Австрії одноголосно прийняв резолюцію, що закликає федеральний уряд та Міністра федерального уряду з європейських та міжнародних справ до просування Плану з п'яти пунктів Генерального секретаря ООН, зокрема його пропозиції щодо проведення переговорів щодо типової Конвенції з ядерної зброї. Бангладеш 5 квітня 2010 року Парламент Бангладеш одноголосно ухвалив резолюцію про надання «повної підтримки діяльності Уряду Бангладеш щодо просування Плану ядерного роззброєння Генерального секретаря ООН і, зокрема, пропозиції щодо проведення переговорів щодо укладення типової Конвенції з ядерної зброї». У резолюції також наголошується, «що 100 мільярдів доларів, які щорічно витрачаються на ядерну зброю, мають прямувати на досягнення цілей у галузі розвитку, сформульованих у Декларації тисячоліття ООН, а також на адаптацію до швидкої зміни клімату, забезпечуючи фінансування потреб найбільш уразливих країн» [32].

Канада. 2 червня 2010 року Сенат Канади одноголосно прийняв пропозицію схвалити всі п'ять пунктів з ядерного роззброєння, запропоновані Генеральним секретарем ООН, і закликав Уряд Канади почати переговори щодо типової Конвенції з ядерної зброї.

Резолюція також підтримала заяву, підписану більше ніж 500 кавалерами Ордена Канади (вища нагорода в Канаді), на підтримку Конвенції. Аналогічна резолюція, яка була представлена у Палаті громад, була ухвалена одноголосно 7 грудня 2010 року. Коста-Ріка 23 лютого 2010 року Законодавчі збори Коста-Ріки одноголосно схвалили Парламентську декларацію на підтримку Конвенції з ядерної зброї. Колишній президент

Коста-Ріки Оскар Аріас зазначив, що одностороннє рішення могло б допомогти Коста-Ріці у її зусиллях щодо просування ідеї Конвенції з ядерної зброї та типової Конвенції з ядерної зброї в організації Об'єднаних Націй. Новий президент, Лаура Чинчілья, закликала країни приєднатися до Коста-Ріки у просуванні типової Конвенції з ядерної зброї.

Німеччина. Резолюцію було винесено на обговорення широким спектром парламентських груп та прийнято 24 березня 2010 року. Вона закликала уряд Німеччини «продовжувати відігравати активну роль також за допомогою громадянського суспільства в обговоренні різних підходів до забезпечення повного ядерного роззброєння, наприклад, таких ініціатив як «Глобальний Нуль» та у дебатах щодо типової Конвенції з ядерної зброї» [32].

Італія. 23 червня 2009 року Парламент Італії односторонньо ухвалив резолюцію, яка закликає уряд активізувати свої зусилля, спрямовані на досягнення ядерного роззброєння [32]. У резолюції наголошується низка пропозицій та ініціатив, включаючи план Інституту Гувера, типову Конвенцію з ядерної зброї, План із п'яти пунктів Генерального секретаря ООН та резолюцію Європейського парламенту від 24 квітня 2009 року.

Мексика. 8 березня 2012 року Сенат односторонньо ухвалив резолюцію, підтримуючи ініціативу глобальної міжурядової конференції з проведення переговорів щодо Конвенції з ядерної зброї (або в рамках угод), підтримуючи заходи щодо забезпечення безпеки без ядерної зброї (включаючи регіональні зони, вільні від ядерної зброї) та закликаючи усі парламенти підтримати такі ініціативи.

Нова Зеландія. 5 травня 2010 року парламент Нової Зеландії односторонньо ухвалив резолюцію, яка закликає уряд Нової Зеландії співпрацювати з іншими країнами на підтримку Пропозиції з п'яти пунктів з ядерного роззброєння Генерального секретаря ООН, яка схвалює мету Конвенції з ядерної зброї [32]. Аналогічні резолюції представлені, але ще не

прийняті в парламентах інших країн, у тому числі Бельгії, Франції, Сполученого Королівства і Сполучених Штатів Америки.

Незважаючи на всі успіхи, ДНЯЗ завжди був причиною суперечок та криз з моменту його підписання у 1968 році. З одного боку, йдеться про регіональні кризи, пов'язані з поширенням ядерної зброї: Північна Корея та Іран розширюють свої ядерні програми, незважаючи на те, що вони ратифікували Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. З іншого боку, не вдалося досягти і суттєвого прогресу в ядерному роззброєнні. За часів холодної війни, особливо у 1980-х роках, ядерні держави різко збільшували свій ядерний потенціал. І хоча потім відбувалося скорочення накопичених ними арсеналів, кількість боєголовок і надалі залишалася величезною (за нинішніми оцінками – 12 705 боєголовок у всьому світі). З цієї причини у 1995 році продовження дії Договору на необмежений термін (спочатку його було підписано на 25 років) опинилося під загрозою зриву. Наразі всі держави – учасниці ДНЯЗ, які мають ядерну зброю, реалізують комплексні програми з модернізації свого ядерного арсеналу та розробляють нові засоби доставки. Деякі – Китай та Великобританія – навіть збільшують кількість своїх боєголовок.

Напад Росії на Україну посилює проблеми. На думку багатьох західних політиків та експертів, події, що відбулися після 24 лютого, доводять надійність механізму ядерного стримування. Адже Захід не втручається у війну Росії. Інші мають сумніви щодо ефективності політики ядерного стримування НАТО і вважають, що вона лише підштовхує Росію до агресивних дій. Але обидві думки призводять до вимоги нарощування ядерного озброєння. У Німеччині поки що більшість населення підтримує політику НАТО щодо спільного використання ядерної зброї та стримування.

Війна в Україні оголила крихкість політики ядерного стримування. Війна та ядерні загрози Росії сприяють відродженню концепції ядерного стримування та нарощування озброєнь, поглиблюючи при цьому тріщини у ДНЯЗ. Щоб якось протидіяти загрозовій ерозії цього найважливішого

принципу глобального контролю над озброєннями, слід визнати темні сторони ядерного стримування, які оголилися внаслідок війни в Україні. Усвідомлення нинішньої кризи політики стримування може – як це було під час Кубинської ракетної кризи – відкрити можливості для деескалації, роззброєння та контролю за озброєннями.

Водночас доводиться побоюватися подальшого регіонального розповсюдження ядерної зброї. У соціальних мережах і пресі часто звучить думка, що війни в Україні не було б, якби вона мала ядерну зброю. Заради справедливості слід сказати, що Україна, по суті, ніколи не розпоряджалася арсеналом, розміщеним на її території після розпаду Радянського Союзу. Проте, після російського вторгнення привабливість ядерної зброї для деяких країн зросла. Порушення Будапештського меморандуму похитнуло довіру до негативних гарантій безпеки.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНА В РЕЖИМІ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

3.1 Ядерна спадщина СРСР

У липні 1991 р., коли холодна війна вже закінчилася, США та СРСР уклали Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО I), а в грудні того ж року Радянський Союз розпався. У результаті його стратегічне ядерне зброю залишилося у чотирьох колишніх радянських республіках: Росії, Україні, Казахстані та Білорусі. При цьому внаслідок нестабільного соціально-політичного стану роботи з ліквідації ядерних арсеналів не просувалися.

Контроль та охорона ядерних матеріалів та радіоактивних відходів у нових незалежних державах були далекі від відповідності міжнародним нормам, що діяли, і стали викликати серйозне занепокоєння Японії та всієї міжнародної спільноти з точки зору нерозповсюдження ядерної зброї.

З урахуванням цих обставин на 1992 р. у Мюнхенському саміті керівники провідних країн світу, до яких увійшла і Японія («Великої сімки»), прийняли рішення сприяти країнам колишнього Радянського Союзу в галузі безпечної ліквідації та нерозповсюдження ядерної зброї та вирішення екологічних проблем. У 1993–1994 роках. Японія уклала з Росією, Україною, Казахстаном та Білоруссю двосторонні угоди про співпрацю, для втілення якої було засновано відповідні комітети.

На засіданні членів кабінетів міністрів семи розвинених країн (G7, «Група семи»), що відбулося напередодні Токійського саміту 1993 року, присвяченому наданню підтримки Росії, прем'єр-міністром Японії К. Міядзава офіційно заявив про виділення 100 млн дол. з метою сприяння ліквідації у колишньому СРСР [29]. На Кельнському саміті у червні 1999 прем'єр-міністр Японії К. Обуті заявив про виділення 200 млн. дол. (включаючи невикористану частину допомоги 1993 р.) на реалізацію нових проектів [29].

Після розпаду СРСР Україна успадкувала третій за величиною арсенал ядерної зброї у світі після Росії та США: 176 шахтних пускових установок з міжконтинентальними балістичними ракетами СС-19 та СС-24, а також 44 стратегічні бомбардувальники, здатні нести ядерну зброю.

У сучасному ядерному світі дев'ять ядерних держав володіють приблизно 12 700 зарядів з ядерною зброєю.

Китай, Франція, Росія, Велика Британія і Сполучені Штати належать до числа 191 держав, які приєдналися до ДНЯЗ дозволяє цим п'яти державам, що володіють ядерною зброєю (NWS), мати бомбу. Індія, Ізраїль, Північна Корея та Пакистан залишаються поза угодою [43, р. 10].

Наприкінці холодної війни Україна мала третій у світі ядерний арсенал. Той факт, що в 1994 році Україна повернула Росії майже 2000 одиниць ядерної зброї, які вона мала успадковане від розпаду Радянського Союзу – отримання у відповідь гарантії, в формі Будапештського меморандуму (також підписаного Великобританією та США), що на Україну не нападуть [61].

Питання про подальшу долю цього надпотужного ядерного арсеналу було одним із ключових для розвитку молодого української державності, оскільки головні світові гравці (США та Росія) однозначно бажали бачити Україну без'ядерною державою та обіцяли надати належні міжнародні гарантії безпеки. Відмова від такого сценарію загрожувала Україні міжнародною ізоляцією. Проте не лише суто міжнародно-політичні чинники зумовили ухвалення тодішнім українським керівництвом стратегічного рішення про відмову від ядерної зброї. Потрібно було врахувати також воєнно-політичні аспекти проблеми. Адже основна ударна міць ядерного потенціалу України – 46 твердопаливних міжконтинентальних балістичних ракет SS-24 по десять боєголовок – мала дальність польоту понад 10 тисяч кілометрів.

Техніко-технологічні та фінансово-економічні чинники також зумовлювали ухвалення непростих політико-стратегічних рішень.

Варто нагадати, що в 1999 р. закінчувалися гарантійні терміни для 36 цих міжконтинентальних балістичних ракет, а в 2002 р. – для 10, що залишилися. нас була техніко-технологічна база, але подібні роботи вимагали відповідного фінансування, якого не було), то ситуація з ядерними зарядами була значно складнішою. Адже ядерні заряди проектувалися, виготовлялися та обслуговувалися підприємствами, розташованими в Росії – державі, яка вимагала передачі йому цих зарядів. Самі ядерні заряди мають обмежений час використання та після закінчення гарантійних термінів зберігання повинні бути ретельно обстежені, після чого приймається рішення або про продовження їхнього ресурсу (із заміною частини електронних компонентів), або про регенерацію їхньої ядерної «начинки».

При цьому процес закінчення гарантійних термінів для деяких боєголовок розпочався вже 1993 р., а окремі боєголовки навіть почали «дихати» – у них критично зросла температура. Україна не мала ні часу, ні можливостей (у тому числі наукової підтримки та фінансового забезпечення) для організації повноцінного обслуговування, продовження ресурсу та безпечного зберігання зарядів, які вичерпали свої терміни служби. З іншого боку, такий безпрецедентний крок, як відмова від ядерної зброї, сприяв тому, що молода українська держава увійшла до міжнародної спільноти як свідомий та потужний контриб'ютор системи європейської та світової безпеки, а її без'ядерний статус відкрив широкі перспективи для міжнародного співробітництва у багатьох сферах – від політичної до енергетичної.

16 листопада 1994 р. Верховна Рада України ухвалила Закон про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1 липня 1968 р. Цим констатувалося, що Україна є власником усієї ядерної зброї, отриманої у спадок від СРСР, і має намір повністю від неї позбутися, використовуючи надалі атомну енергію виключно у мирних цілях. 5 грудня 1994 р. був підписаний Будапештський меморандум, згідно з яким держави-гаранти (Росія, США, Великобританія та Франція і Китай, що

приєдналися до них) зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від будь-яких проявів агресії щодо України, у тому числі від економічного тиску.

2 червня 1996 р. Україна офіційно позбулася досить неоднозначного статусу країни, яка має ядерну зброю [39].

Українсько-російський конфлікт навколо острова Тузла у 2003 р., анексія Криму навесні 2014 р. та військова агресія на Донбасі остаточно та безповоротно довели, що Російська Федерація взагалі не вважає себе пов'язаною гарантійними зобов'язаннями щодо України, визначеними Будапештським меморандумом, та заявили її керівники.

Зазначені дії російської сторони разом із позицією інших країн – гарантів безпеки України, які обмежуються нині переважно дипломатичним та економічним тиском на Росію, сприяли поновленню в Україні активної дискусії щодо можливості відновлення ядерного статусу. Так, ще у липні 2014 р. народні депутати України від ВО «Свобода» зареєстрували у Верховній Раді проект ухвали про Заяву Верховної Ради щодо відновлення Україною статусу ядерної держави [41].

Потрібно розуміти, що Україна статусу ядерної держави як такого ніколи і не втрачала. Наша країна володіє потужною ядерною енергетикою та промисловістю, має та розвиває окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (ЯТЦ), крім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива.

В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, немає повного (замкнутого) ядерно-паливного циклу. Однак є окремі ключові елементи. До них відносяться: до бича, подрібнення та збагачення (гірське) уранової руди з одержанням закису-окису урану (U_3O_8) – так званого «жовтого кеку»; використання ядерного палива (енергетичні та дослідницькі реактори); зберігання від працюючого ядерного палива; перевезення свіжого та відпрацьованого палива та радіоактивних відходів, зберігання та поховання радіоактивних відходів.

Такі елементи ЯТЦ, як конверсія урану (переведення закису-окису урану U_3O_8 в гексафторид урану UF_6 – з'єднання, що легко переходить у газоподібний стан, яке технологічно необхідне для подальшого збагачення), ізотопне збагачення урану і його реконверсія (перетворення урану), виготовлення паливних таблеток з окису урану та фабрикація готових тепловіділяючих збірників на сьогодні в Україні відсутні. Водночас, у рамках створення в Україні власного виробництва ядерного палива планувалося освоїти й інші елементи ЯТЦ, крім ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива.

Для початку процесу створення ядерної зброї мало однієї політичної заяви. Для цього потрібно мати обладнання та освоїти низку відсутніх на сьогодні в Україні елементів ЯТЦ – конверсію урану, його ізотопне збагачення та реконверсію.

Найбільш критичним є ізотопне збагачення урану, закупівля технологій та обладнання для якого практично неможлива, оскільки все це підпадає під заборонний режим експортного контролю.

Виділення із відпрацьованого ядерного палива плутонію теж не вирішує «збройового» питання, оскільки «енергетичний» плутоній, на відміну від «збройового», непридатний для створення ефективного ядерного заряду.

Але чи варто розпочинати процес розвитку повного ядерного циклу з виробництвом «збройного» високозбагаченого урану? Погляньмо на історичний досвід інших країн, які мають реальні ядерні амбіції. З чим вони стикаються і на що готові піти заради створення повного ядерного циклу? У ситуації, дуже схожій на українську, виявився Пакистан, який на момент здобуття незалежності ворогував (через територіальний конфлікт навколо Кашміру) з найбільшою державою регіону – Індією. Між цими країнами трапилося кілька збройних конфліктів. Індія розпочала реалізацію своєї ядерної програми та у 1974 р. провела перше випробування ядерної зброї.

Пакистан апелював до міжнародного співтовариства з приводу врегулювання конфлікту та надання гарантій. Зульфікар Бхутто – тодішній міністр енергетики, а пізніше президент та прем'єр-міністр Пакистану, зважаючи на недостатню ефективність міжнародних гарантій та загрозу створення Індією ядерної зброї, підтримував ядерну програму Пакистану, незважаючи на величезні витрати та санкції. Своім відомим висловом «якщо Індія зробить бомбу, ми готові їсти траву, але створимо свою ядерну бомбу» він афористично акцентуалізував ключові труднощі, з якими стикається держава, яка має ядерні амбіції.

Пакистан заявив про факт володіння ядерною зброєю у 1997 р. Ще один приклад – Іран і ситуація, яка протягом останніх десяти років складається навколо його ядерної програми та спроби створити власне виробництво зі збагачення урану.

У відповідь на відмову Ірану припинити збагачення урану Рада Безпеки ООН починаючи з кінця 2006 р. ухвалила низку резолюцій, що забороняють експорт до Ірану атомної, ракетної та значної частини військово-технічної продукції. США та ЄС наклали ще більш жорсткі санкції, заборонивши безпосередні іноземні інвестиції в газову, нафтову та нафтопереробну промисловість Ірану, контакти з банками та страховими компаніями, фінансові транзакції тощо.

Незважаючи на публічні заяви іранських високопосадовців про мирний характер ядерної програми, з 2011 р. МАГАТЕ висловлює стурбованість можливим військовим виміром ядерної програми Ірану [40]. Однак, незважаючи на міжнародні санкції та позицію МАГАТЕ, Іран категорично відмовляється припинити збагачення урану.

Підсумовуючи, зупинюся на тому, що хоч і минуло майже 20 років з того часу, як Україна втратила статус країни, яка має ядерну зброю, ми залишаємося ядерною державою, а наші ядерна наука, промисловість та атомна енергетика поставлені під гарантії МАГАТЕ.

Україна володіє найбільшими в Європі родовищами уранових руд і цирконію, значними покладами торію і гафнію, гірничо-збагачувальними та переробними комплексами, що діють, потужною атомною енергетикою та промисловістю. Майже два десятки наукових академічних установ у співпраці з профільними науково-технічними структурами працюють на розвиток ядерної галузі України.

З 1991 року Україна впроваджувала основні без'ядерні принципи: не утримувати, не виробляти та не набувати ядерної зброї. У листопаді 1994 року Україна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, а 5 грудня 1994 року підписала Будапештський меморандум в обмін на відмову від ядерної зброї [40]. Його гарантами виступили Росія, США та Великобританія, до яких приєдналися Франція та Китай. Вони зобов'язувалися утримуватись від будь-якої агресії щодо України – у тому числі й від економічного тиску. 2 червня 1996 року Україна офіційно втратила ядерний статус.

До такого рішення Україна спонукала низку факторів: міжнародний тиск, насамперед із боку Росії та США, що загрожував політичною ізоляцією; контроль над ядерною зброєю залишався в Москві, Київ ніколи не мав ядерної скриньки з кодами запуску; більшість ракет спливали гарантійні терміни, а на їх обслуговування та відновлення в Україні на той момент ресурсів не було.

Україна виконувала зобов'язання Лісабонського протоколу міжнародної угоди «Про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь», відомої як СНО-1. Сама угода передбачала встановлення для СРСР та США рівних лімітів на кількість ракет та засобів їх доставки. Кожна з країн мала мати 6 тис. боєголовок та 1,6 тис. засобів доставки.

Протокол був підписаний для поновлення угоди після розпаду СРСР. До угоди СНО-1 підключили Україну, Білорусь та Казахстан як окремі незалежні держави. При цьому з'явився пункт про приєднання до договору

про нерозповсюдження ядерної зброї та повну відмову від неї. Тактичні ядерні боєприпаси почали вивозити до Росії.

1994 року Україна приєдналася до договору НЯЗ як без'ядерну державу. За це отримала \$500 млн. компенсації та постачання ядерного палива для АЕС на \$160 млн.

Через 20 років після підписання Будапештського меморандуму Росія порушила його. Москва розпалювала і підтримувала сепаратистське повстання в Українському Донбасі і анексували Кримський півострів шляхом суперечливого референдуму. Широке вторгнення в Україну, починаючи з лютого 2022 року знаменує собою продовження тривожної моделі: держава, що не має ядерної зброї відповідно до ДНЯЗ атакується державою яка пообіцяла гарантувати безпеку.

Хоча малоімовірно, що Росія застосує ядерну зброю в Україні, ризики реальні. Щоб зрозуміти ці ризиків, варто описати три можливі сценарії:

1. Путін міг би дозволити застосування єдиного ядерного демонстраційного удару, щоб продемонструвати рішучість Росії. Росія підірвала б ядерну боєголовку малої потужності над безлюдною територією, наприклад Чорне море - показати свою рішучість.
2. Путін міг би дозволити використання меншої ядерної зброї на полі бою, можливо, для знищення а концентрація українських військових, особливо якщо Україна зможе змусити російські війська відступити зі своїх позицій під Києвом у бік Білорусі чи Росії.
3. Путін міг би використати ядерну зброю, щоб знищити високо цінну та символічну українську мішень, таку як Одеса чи Львів, щоб знищити бажання України боротися далі [84].

Теоретично є дві стратегічні причини до чого може призвести війна Путіна до збільшення глобальних ризиків розповсюдження. По-перше, розповсюдження часто відбувалося після фактичних або уявних територіальних втрат. Великобританія і Франція зрозуміли їхні ядерні амбіції

незабаром після втрати своїх колоніальних володінь. Китай почав розробляти атомну зброю після громадянської війни та створення Тайванської держави.

Пакистан, який був частиною Індії. Прийшла пакистанська програма після здобуття Бангладешом незалежності від Пакистану. Тим не менш, Україна залишається державою, що володіє доброю репутацією. Немає жодних ознак того, що Київ має намір змінити курс, незважаючи на безпідставні звинувачення Росії, які слугували одним з перших виправдань на війну [43, с.11].

3.2 Формування нормативних та інституціональних засад політики України в сфері нерозповсюдження

Слід визнати, що Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаний у Будапешті 5 грудня 1994 року, став одним із недооцінених документів, створених у бурхливих 1990-х роках на руїнах СРСР.

Зміст цього документа полягає в тому, що Україна, відмовляючись від третього за потужністю ядерного арсеналу у світі на той момент і, відповідно, роблячи найбільший після Другої світової війни внесок у глобальний мир та безпеку, отримала гарантії від провідних військових держав світу щодо непорушності своєї безпеки. та існуючих кордонів. Підписанти Меморандуму не лише підтвердили їхні зобов'язання не використовувати проти України ядерну зброю, а й:

- у пункті 2 Меморандуму підтвердили їх зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що жодна їхня зброя ніколи не використовуватиметься проти України;

- у пункті 3 Меморандуму підтвердили їхні зобов'язання відповідно до принципів Заключного акта Ради з безпеки та співробітництва в Європі утримуватися від економічного тиску, спрямованого на підпорядкування

своїм власним інтересам здійснення Україною прав, властивих її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги [21, с. 364-373].

Сам по собі Будапештський меморандум слід розглядати як документ, що викликав до дії цілу низку односторонніх правозобов'язувальних дій країн-підписантів, України, США, Великобританії, Росії, а потім і Франції та Китаю, що до нього приєдналися.

Аналізуючи суть Будапештського меморандуму, посол США в Україні в 1998-2000 рр., а нині співробітник Брукинського інституту у Вашингтоні з питань контролю за озброєнням та нерозповсюдженням, Стівен Пайфер, у своїй роботі «Трьохсторонній процес: США, Україна, Росія та ядерна зброя», зазначає: «Американські дипломати вирішили, що гарантії мають бути зафіксовані в документі, який не мав би обов'язкової юридичної сили. Ні Буш, ні Клінтон не хотіли такого договору, який міг би бути поданий до Сенату [США] для розгляду та отримання згоди на його ратифікацію Юристи Державного департаменту ретельно перевірили фактичну мову меморандуму з тим, щоб сформульовані зобов'язання мали б виключно політичний характер. Американські офіційні особи також постійно використовували термін «запевнення» замість терміну «гарантії», оскільки останній має на увазі набагато глибшу, навіть юридично зобов'язуючу, прихильність такого ж роду, яку Сполучені Штати Ви надали своїм союзникам НАТО.

Справді, аналіз тексту будапештського меморандуму показує, що після його підписання цей документ створив для США юридичний обов'язок перед Україною щодо забезпечення суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності такого самого роду, як і своїм союзникам по НАТО.

В іншому, всі спроби лінгвістичного зниження юридичної значущості документа, що розглядається, і перетворення його на якусь політичну декларацію, є неспроможними. Аналіз тексту Будапештського меморандуму та встановлених у них правових зобов'язань показує, що ці норми та зобов'язання автентичні нормам та зобов'язанням, які містяться в основних джерелах принципів міжнародного права: Статут ООН¹⁹, Декларація про

принципи міжнародного права 1970 року [72], Гельсінський заключний акт Наради з безпеки та співробітництва Європи [57].

Принципи міжнародного права [28] мають імперативний, загальнообов'язковий характер, і вони можуть бути скасовані жодними іншими встановленнями спеціального характеру чи реформовані з урахуванням спеціальних обставин. З цих принципів випливає, що будь-яка узгоджена позиція держав, закріплена в документах, незалежно від їх форм, має обов'язкову юридичну силу і порушення цих зобов'язань тягне за собою відповідальність для держав, які їх порушили. Про це говорить і Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 [6], в якій дефініція «Договір» означає міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульоване міжнародним правом, незалежно від того, чи міститься така угода в одному документі, в двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від його конкретного найменування (пп. «А» п. 1 ст. 2). Цю Конвенцію ратифікували Україна, Велика Британія та Росія.

Щодо США, положення Конвенції діють як звичайні норми міжнародного права. Про обов'язковий виконання, імперативний характер Будапештського меморандуму свідчить і аналіз положення статті 12 вищевказаної Конвенції.

У Будапештському меморандумі не прописано механізмів його реалізації. Ця обставина не означає, що умови документа неможливо реалізувати.

По-перше, у нормах міжнародного права який завжди прописуються механізми реалізації. Задля реалізації норм міжнародного права самі держави зобов'язані приймати відповідні закони та інші нормативні правові акти. Оскільки норми міжнародного права є невід'ємними складовими правових систем країн [44].

По-друге, у пункті 6 Будапештського меморандуму закріплено, що «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки та Україна консультуватимуться у разі

виникнення ситуації, що стосується питання цих зобов'язань» [24]. А далі залежно від того, чи відбудуться консультації, від проведення самих консультацій та інших обставин, керівництво країн-підписантів має діяти, що називається щодо ситуації. При цьому дії країн-підписантів можуть бути різними.

По-третє, у статті 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 встановлено, що «для цілей тлумачення договору контекст охоплює, окрім тексту, включаючи преамбулу та додатки: будь-яка угода, що стосується договору, яка була досягнута між усіма учасниками у зв'язку з укладанням договору»; «значення має будь-який документ, складений одним або декількома учасниками згідно з укладенням договору» (пп. «А» п. 2); «наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо тлумачення» (пп. «В» п. 2) [3].

Грунтуючись на цих положеннях Конвенції, Україна спільно зі своїми гарантами США та Великобританією зобов'язана ініціювати та створити свою міжнародну правозастосовну практику імплементації Будапештського меморандуму. З моменту російської агресії для України відкрито історичне вікно можливостей щодо імплементації Будапештського меморандуму.

Стосовно анексії Росією АР Крим, ґрунтуючись на положеннях статті 48 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 56/83. «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» [31], не лише Україна, а й США, Великобританія, а також Франція та Китай (як країни, які пізніше приєдналися до БМ), ще на самому початку окупації Криму, були зобов'язані поставити питання на міжнародному рівні:

- а) про зупинення членства Росії в ООН (за прецедентом виключення СРСР з Ліги Націй);
- б) про блокування всіх фінансових рахунків Росії та окремих її громадян у юрисдикціях США, Великобританії та інших країн;
- в) про запровадження різного рівня санкцій щодо нафти і газу, що експортуються з Росії;

р) про запровадження різного рівня санкцій щодо окремих секторів російської економіки, які забезпечують основне поповнення російського військового бюджету;

д) про введення військ країн-гарантів на територію України, для відновлення суверенітету та виконання своїх зобов'язань щодо Будапештського меморандуму;

е) про пред'явлення вимог до Росії щодо компенсування Україні збитків, завданих російською агресією та окупацією. Іншими словами, саме у перші десять днів з 20 лютого 2014 року, США, Великобританія, Україна та інші країни-гаранти територіальної цілісності та незалежності України, зобов'язані були шляхом прийняття вищезгаданих міжнародних санкцій позначити Росії пропорційну ціну, яку вона заплатить за свою подальшу агресію.

Аналізуючи Будапештський меморандум, приходимо до висновку, що гарантії безпеки щодо України було порушено задовго до 2014 року.

Наприклад, варто згадати відоме прикордонне протистояння у 2003 році у конфлікті навколо острова Тузла, що загрожує територіальній цілісності України. Не менш небезпечними можна вважати і так звані газові війни, які є виявом свідомого економічного тиску, спрямованого на підпорядкування своїм власним інтересам України.

Світ не відреагував належним чином на такі порушення зобов'язань одним із підписантів Меморандуму, які наростали з роками, призвівши до прямої збройної агресії. Більше того, таке відверте ігнорування безпеки зобов'язань перед Україною поставить під сумнів для будь-якої іншої держави світу вагу підписів та обіцянок представників держав-гарантів щодо Будапештського меморандуму. Хто тоді виконуватиме інші подібні домовленості? Ігнорування зобов'язань держав-підписантів щодо Будапештського меморандуму перед Україною ставить під сумнів весь корпус міжнародних договорів щодо нерозповсюдження та контролю за зброєю масової поразки.

Враховуючи те, що залишається актуальним глобальне завдання щодо нерозповсюдження ядерної зброї, а також створення нових міжнародних документів, що гарантують безпеку окремих держав у разі відмови від ядерної зброї або намірів щодо її виробництва, констатуємо, що необхідна й актуалізація положень Будапештського меморандуму. Його подальше невиконання може заблокувати досягнення нових дипломатичних рішень у сфері глобальної безпеки. Враховуючи також тривалість порушення однією з держав-підписантів його зобов'язань, підтверджених у Меморандумі, наполягаємо на необхідності спільної роботи інших держав-гарантів для відновлення безпеки та територіальної цілісності України.

Хочемо наголосити, що це не є позицією однієї з політичних команд в Україні – команди влади. Це може бути загальнонаціональна позиція, що значно сильніше. Саме тому Президент Володимир Зеленський запропонував п'яте питання для загальнонаціонального опитування 25 жовтня 2020 року щодо Будапештського меморандуму: «Чи потрібно Україні порушити сьогодні на міжнародному рівні питання: чи всі підписанти меморандуму виконують взяті на себе зобов'язання, чи ніхто?» [38]. Нашій державі потрібен мандат від народу для того, щоб звертатися до держав-підписантів Меморандуму щодо виконання їхніх зобов'язань.

Вимушені нагадати, що за п'ять років з 2014-го чинною на той момент українською владою фактично нічого не робилося для підготовки деокупації Криму. До того ж було розведено у переговорах кримський та донбаський кейси. Актуалізація положень Будапештського меморандуму може допомогти нашій державі відновити втрачені за минулий час можливості, створивши значно потужніші переговорні позиції разом щодо Донецька, Луганська та Криму.

Питання щодо ставлення України до ядерної зброї, яка перебуває на її території, виникли ще до моменту формального проголошення її незалежності. Це відображено у Декларації про державний суверенітет України та у Заяві Верховної Ради України «Про без'ядерний статус

України», [4, с.26] де було підтверджено наміри нашої держави дотримуватись трьох неядерних принципів: не мати, не виробляти та не використовувати ядерну зброю.

З виходом постанови Верховної Ради України «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття без'ядерного статусу» від 9 квітня 1992 року № 2264-XII [8, с.192-195] було розроблено та 11 квітня 1992 року підписано президентами України центральні передзаводські бази Російської Федерації з метою їхнього розукомплектування та знищення». У травні 1992 року процес вивезення тактичних ядерних боєприпасів із території України було завершено. З метою прискорення набуття чинності Договору про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Договіру про СНО) та приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 14 січня 1994 року було підписано Тресторонню заяву президентів України, США та Росії. Згідно з цим документом з березня 1994 р. розпочався і 1 червня 1996 р. завершився процес вивезення з території України до РФ усіх стратегічних ядерних боєприпасів.

3.3 Еволюція політики України щодо режиму нерозповсюдження

Згідно із Законом України від 16 листопада 1994 р. «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» [16], Україна є учасницею цього Договору як без'ядерна держава. У зв'язку з цим після ліквідації власної ядерної зброї Україна зобов'язалася не отримувати ядерну зброю від будь-яких постачальників, не виробляти та не купувати її. Україна повністю усвідомлює потенційну небезпеку створення прецеденту набуття ядерного статусу хоча б однією додатковою країною і тому наполегливо відстоює свою позицію щодо необхідності застосування всіх можливих політичних важелів для запобігання поширенню ядерних озброєнь у світі.

Кожна з держав-учасниць, які не мають ядерної зброї, зобов'язується прийняти гарантії, як вони будуть викладені в договорі, про який будуть вестися переговори і яке буде укладено з Міжнародним агентством з атомної

енергії відповідно до Статуту МАГАТЕ та системи гарантій Агентства, виключно з метою перевірки виконання його зобов'язань, прийнятих відповідно до цього Договору, щоб не допустити переключення ядерної енергії з мирного застосування на ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої».

Україна підписала та ратифікувала Угоду між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Це типова угода, яка набирає чинності відразу після отримання Агентством офіційного повідомлення від держави про виконання необхідних процедур. Типова угода визначає науково-технічний зміст усієї практичної діяльності МАГАТЕ, передбаченої ст.ІІІ.1. ДНЯЗ.

Встановлюються головні завдання та порядок здійснення гарантій, включаючи початок та закінчення здійснення контролю, звільнення від гарантій, оформлення результатів діяльності Агентства з контролю. Формулюються конкретні процедури та методи гарантій, зокрема порядок використання державних систем обліку та контролю ядерних матеріалів, порядок проведення та розмір інспекцій МАГАТЕ. Регулюються міжнародні передачі ядерних матеріалів, які постачаються під гарантії Агентства.

Реалізація Угоди про гарантії в Україні ґрунтується на використанні даних державної системи обліку та контролю ядерних матеріалів (ДСОК).

Для забезпечення ефективного функціонування ДСОК на рівні, що задовольняє виконання міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження ядерної зброї, було розроблено та постійно вдосконалюється нормативно-правова база. Створена в Україні нормативно-правова база щодо застосування гарантій схематично виглядає так (див. додаток А).

Однією з найважливіших складових ДСУК є інформаційна система. Фахівцями створено та постійно оновлюється державний інформаційний банк ядерних матеріалів, який дає можливість отримати інформацію про кількість та склад ядерних матеріалів у будь-якій із зон балансу матеріалу,

для підготовки та надання інформації про ядерні матеріали згідно з міжнародними договорами України та у разі потреби надання такої інформації органам державної влади.

Кількість підприємств, на яких є ядерні матеріали та ведеться їх державний облік, становить 114. Ці підприємства та установи поділені територіально за зонами балансу матеріалів: RKQ0 – 11 підприємств; RKQ1 - 23; RKQ2 - 17; RKQ3 - 27; RKQ4 - 36.

Щодо структури зон балансу ядерних матеріалів, то вона представлена у додатку Б.

Функцію координації заходів щодо реалізації Угоди між Україною та МАГАТЕ про застосування гарантій згідно з ДНЯЗ, Додаткового протоколу до зазначеної Угоди покладено на Державну інспекцію ядерного регулювання України (Держатомрегулювання).

З метою належного ведення державного обліку ядерних матеріалів та створення умов для виконання міжнародних угод Держатомрегулювання виконує функції щодо:

- збору, узагальнення, аналізу та передачі до МАГАТЕ інформації, що надходить від суб'єктів державної системи обліку та контролю ядерних матеріалів, відповідно до вимог міжнародних угод;
- визначення та погодження з МАГАТЕ зон балансу ядерних матеріалів, взяття їх на державний облік або зняття з обліку, ведення державного інформаційного банку даних про ядерні матеріали;
- забезпечення взаємодії з МАГАТЕ з питань виконання міжнародних угод, включаючи вирішення спірних питань;
- інформування суб'єктів державної системи обліку та контролю ядерних матеріалів про надходження від МАГАТЕ повідомлення з питань організації інспекційної перевірки об'єкта або додаткового доступу відповідно до вимог міжнародної угоди [36].

Практична реалізація вимог Угоди про гарантії та Додаткового протоколу до цієї Угоди дає можливість zapewнити міжнародне

співтовариство, що Україна виконує всі свої зобов'язання щодо нерозповсюдження ядерної зброї та використовує ядерну енергію у мирних цілях.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА РЕЖИМ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ

4.1 Безпекова криза та сучасний ядерний тероризм Росії

Ядерний шантаж – одна з останніх карток, яку Кремль намагається розіграти. На тлі невдач російської армії на полі бою та згуртованості західної антипутінської коаліції Російська Федерація лякає цивілізований світ ядерним апокаліпсисом [41].

Нездорова активність росіян навколо Запорізької АЕС наштовхує на те, що вони можуть намагатися спровокувати аварію на станції із витоком радіації для припинення бойових дій та початку переговорів. Їм слід зафіксувати статус-кво.

Очевидно, вже навіть у Кремлі зрозуміли, що їм не виграти війну. Дедалі частіше ініціатива переходить до української армії. І все частіше саме ми диктуємо, де, коли і як відбуватимуться основні події по всій довжині фронту.

Крім того, внаслідок фактичного оперативного оточення росіян на правому березі Дніпра, втрата росіянами Херсона стає дедалі ймовірнішою, що може призвести до політичних потрясінь і в самій Росії.

У такій ситуації російському президенту Володимиру Путіну необхідно негайно зупинити бойові дії, розпочати переговори та зафіксувати існуючий статус-кво.

Потужна інформаційна кампанія як безпосередньо, так і через своїх агентів на Заході, яка мала тиснути на нас сісти за стіл переговорів, результату не принесла. Тому зараз у хід пішов ядерний шантаж.

Навіть невелика аварія та витік радіації дозволить росіянам вимагати припинення бойових дій на всьому півдні та закликати світ долучитися до ліквідації наслідків катастрофи. Звісно, під російським контролем.

У такій ситуації росіяни можуть сподіватися, що лінія зіткнення зафіксується, війна зупиниться, а з нею припиниться звільнення окупованих територій. Що дозволить їм зміцнитися на півдні та нагромадити нові сили для подальшого наступу. Щоб не допустити такого сценарію, ми вимагаємо негайної демілітаризації ЗАЕС та міста Енергодар на всіх міжнародних майданчиках, включаючи ООН та МАГАТЕ [14].

Після того як Росії не вдалось реалізувати плани, не захоплення України шляхом прямої збройної агресії, Росія розробила та задіяла нові гібридні механізми з підвищенням ставок та погрозами застосування тактичної ядерної зброї (ТЯЗ). Європа та США тривалий час - з 4 березня, коли була захоплена Запорізька АЕС, - не сприймали всерйоз дії РФ щодо ядерних об'єктів в Україні і мляво реагували на порушення міжнародних принципів поводження з ними. Саме ці дисфункція ООН та нікчемність зусиль її спеціалізованої організації МАГАТЕ та підштовхнули Кремль до застосування гібридного механізму ядерної ескалації.

Різке нарощування російської військової та пропагандистської активності навколо ЗАЕС свідчить про те, що Кремль напрацював особливий сценарій розіграшу «ядерної» карти.

Регулярні нагадування Росією протягом останніх трьох місяців про її ядерну могутність, навіть якщо вони були здебільшого галасливими, були останнім свідченням того, як потенційна загроза знову виникла на поверхню більш відкритими та небезпечними способами. Цього було достатньо, щоб у вівторок президент Байден зробив різке попередження Москві, яке було мовчазним визнанням того, що світ увійшов у період підвищених ядерних ризиків [50, р.1].

За часів адміністрації Трампа Сполучені Штати та Росія вийшли з договорів про озброєння, які обмежували їхні арсенали. Тільки один –

Новий СНО, який обмежує обидві сторони до 1550 одиниць розгорнутої стратегічної зброї – залишився чинним. Тоді, як Україна війна розпочата у лютому, а переговори між Вашингтоном і Москвою про те, що може замінити угоду, раптово завершилися.

Президент Росії Володимир В. Путін розпочав війну в Україні, заявивши, що він використовує свої ядерні можливості для деяких на кшталт підвищеної готовності – чіткий сигнал Вашингтону, щоб він відступив (немає доказів того, що він переміщував ядерну зброю чи послабив контроль над їх використанням, Вільям Дж. Бернс, ЦРУ. директор, сказав нещодавно) [50, р.2].

Це було останнє вираження стратегії Путіна, щоб нагадати світові, що навіть якщо російська економіка приблизно за розміром італійської та її вплив затьмарюється зростанням Китаю, його ядерний арсенал залишається найбільшим.

У роки, що передували вторгненню в Україну, пан Путін регулярно доповнював свої промови роликами ядерної пропаганди, включно з тим, який показав рій боєголовок, що падає на Флориду.

У березні 2018 року, коли він оголосив про розробку ядерної торпеди довжиною в фут, яка мала перетнути океан і покрити радіоактивністю територію, більшу за Каліфорнію, «дивовижною» і «справді фантастичною» - як супровідне відео показало, як він вибухає гігантською вогняною кулею.

Популярне недільне шоу новин у Росії нещодавно показало анімацію, яка знову демонструвала гігантську торпеду, стверджуючи, що зброя могла вибухнути із силою до 100 мегатонн – у понад 6000 разів потужніше, ніж американська атомна бомба, яка знищила Хіросіму – і перетворили Великобританію «на радіоактивну пустелю» [50, р.3].

Першим ключовим моментом щодо прийняття Путіним ядерних рішень є що в нього немає жодної ядерної кнопки, яку він міг би натиснути у повній ізоляції. Натомість є три ядерні портфелі в Росії: один у президента, один у міністра оборони, і один у начальника генерального штабу. Більшість звітів вказують на те, що принаймні дві з цих трьох валіз є необхідними для видачі наказу про запуск ядерної зброї [60].

Контури використання мирного атома у військових цілях простежуються з огляду на те, що на передову позицію висунуто першого заступника глави адміністрації президента РФ Сергія Кириєнка [15].

Він – колишній керівник «Росатому» у 2005–2016 роках, герой Росії, один із претендентів на Кремль. Крім того, він займається питанням України після Владислава Суркова та Дмитра Козака.

Його програмна стаття, опублікована на сайті прокремлівського видання «Известия» у день Росії, 12 червня, хоч і була знята, але чітко висвітлила наміри дій щодо України [56]. Йшлося про приєднання окупованих територій України до РФ. Механізм – не сурківські квазідержавні «народні республіки», а території, що «історично були у складі Росії» і тепер повертаються шляхом «волевиявлення народу» на референдумі.

Основний задум С. Кириєнка може полягати у застосуванні гібридної моделі змішаної ядерної ескалації з подальшою деескалацією за наступною орієнтовною схемою, контури якої проступають у тумані росагітпропу:

1. Подальша ескалація в районі Запорізької АЕС (місто Енергодар) із нагнітанням паніки як на місцевому рівні, так і в Україні та Європі з приводу можливого ядерного інциденту з непередбачуваними наслідками та звинуваченнями ЗСУ та «київської влади» в обстрілах АЕС, що є проявом «ядерного тероризму Києва».

2. Від'єднання ЗАЕС від Об'єднаної енергосистеми України.

3. Псевдореферендум про «возз'єднання регіону з Росією».

4. Подальші маніпуляції з загрозою підриву боєзарядів, встановлених на АЕС, що може бути як блефом (неминуча поразка власних сил), так і передбаченим згідно зі сценарієм піком ескалації, неможливістю штурму ЗСУ Енергодару та пропагандистським демонстративним «терористичним». Відвернення уваги Європи від ЗАЕС за допомогою припинення постачання газу «Північним потоком-1», що вже анонсовано на кінець серпня – початок вересня.

5. Розміщення (або повідомлення без самого факту розміщення) біля Енергодару тактичної ядерної зброї. для створення «захисної ядерної парасольки» з одночасним ультиматумом про загрозу її застосування у разі її ігнорування:

- Києву – про припинення бойових дій та відведення ЗСУ за межі областей «Новоросії»;
- США, НАТО та ЄС – про припинення підтримки України та повернення Альянсу до кордонів 1997 року.

Саме останнє і може бути ескалаційним, за логікою Кремля, завершенням СВО з подальшою трансформацією її в те, що «ще не починали». Не змінює суті агресії, але дає індульгенцію режиму продовження війни із боку російського суспільства.

Як бачимо ядерна проблематика зараз піднімається часто. Нині це, мабуть, предмет найбільших спекуляцій, зокрема у Києві та Вашингтоні, коли офіційні особи та коментатори запитують, що Путін може зробити далі [22].

Можливість застосування ТЯЗ впливає з офіційних документів РФ. «Принципами державної політики РФ у сфері ядерного стримування» від 2020 року передбачено у разі «агресії проти Російської Федерації із застосуванням звичайного озброєння, коли під загрозу поставлено існування держави» [22]. У розумінні кремлівської верхівки подібна загроза пов'язана з «агресією, яку США та НАТО руками київської влади ведуть проти Росії».

Інший документ «Принципи державної політики РФ у галузі військово-морської діяльності на період до 2030 року», прийнятий у 2017 році, передбачає: «В умовах ескалації військового конфлікту демонстрація готовності та рішучості застосування сили з використанням нестратегічної ядерної зброї є дієвим фактором стримування» [22].

Через пропагандистські ресурси Кремль доведе необхідність збереження контролю над ЗАЕС та припинення «агресивних дій ЗСУ» турботою про ядерну безпеку Європи. Цим самим буде, за логікою Кремля, одночасно продемонстровано рішучість для США, НАТО та ЄС, що Росія готова йти до кінця – сценарій радіоактивного попелу.

Малоймовірно, що російське політичне керівництво та військове командування зважаться на застосування ТЯЗ, але не виникає особливих сумнівів у їхній готовності використовувати чинник ядерного шантажу як з позиції ядерно-енергетичної – дефіцит електроенергії в Україні в осінньо-зимовий період через випадання основної частини потужностей, що генерують. АЕС як з енергобалансу, так і з позиції створення проєкції загрози завдання удару малопотужним ядерним боєзарядом.

З якою політичною реакцією зіткнеться Росія, якщо розгорне свою ядерну зброю проти України також є суттєвим. Навіть міжнародна підтримка Росії серед своїх друзів, вже хитка. Декілька місяців потому Нарендра Моді з Індії публічно лаяв Росію; Китай уже висловив свою стурбованість і інші прихильники Росії, включаючи Сербію та Північну Корею, намагалися це зробити дистанціюватись від останніх дій Москви.

Якби Москва виконала свою загрозу, це назавжди змінило б середовище міжнародної безпеки. Скажімо, що авантюра Росії вдалася Західна коаліція, яка підтримує Україну, є настільки ж слабкою та розділеною коаліцією Путін вважає, що так, і Захід зрештою змушує Україну відступити. Це тоді, швидше за все, спровокує хвилю розповсюдження ядерної зброї, особливо в державах, розташованих поблизу російського кордону, які прагнуть зберегти свою незалежність.

Багато з цих нових ядерних держав, імовірно, мали б свою зброю. Знову ж таки, хоча б для захисту власного суверенітету.

Навпаки, якщо авантюра провалиться і Україна продовжить боротьбу з підтримки Заходу, Захід може зробити висновок, що він все ще може боротися.

Використання Росією ядерної зброї – хоча й жахливою ціною. Якщо це станеться, Путін підірве його єдине джерело впливу: страх Заходу перед ним за ядерний арсенал. У будь-якому випадку, в довгостроковій перспективі Росія програє [73].

4.2. Сучасні виклики національній безпеці України в умовах війни з Російською Федерацією

Сучасне загострення майже всіх міжнародних політичних процесів дає нам чітку картинку того, що у геополітику знову повертається забуте за роки після Холодної війни словосполучення «біполярний світ», на політичній карті світу знову починає з'являтися уявний поділ країн та регіонів на два табори, в залежності від політичного курсу та підтримки однієї зі сторін глобального протистояння [14].

Починаючи з 2014 року Російська Федерація активно проводить проти України військово-політичні агресивні дії, дані дії проводяться в рамках гібридної війни, тобто офіційно Росія не визнає себе стороною конфлікту, не бере на себе жодну відповідальність за вчинене, тобто ми бачимо повне слідування так званій «Доктрині Герасимова», розробленому генералом армії, начальником Генерального штабу ВС РФ Валерієм Герасимовим у 2013 році плані ведення гібридних війн, з поєднанням військових, політичних, економічних операцій, одну з ключових ролей відіграє інформаційна агресія, як дестабілізуючий фактор [20, с. 193].

На стратегічному рівні Росія також серйозно недооцінила єдність і рішучість західних держав і спричинив своєрідне пророцтво, що самозбувається, щодо обох НАТО розширення та дипломатичні контрзаходи. Після непростих дипломатичних переговорів з Росія на ранньому етапі війни, держави ЄС підтвердили свою єдність у зовнішній політиці цілі та поспішили збільшити свої військові бюджети та свої зв'язки зі США як гегемоні актор. Ефект російської агресії такий, що деякі традиційно амбівалентні держави, такі як Швеція та Фінляндія, переглянули свою позицію протягом десятиліть і мають намір Членство в НАТО навіть у червні 2022 року. 12 травня Фінляндія оголосила про це подадуть заявку на вступ до НАТО, і обидві країни, ймовірно, стануть офіційними запрошеними під час НАТО Саміт у Мадриді наприкінці червня.

Що ще важливіше, після вторгнення США, НАТО та окремі її члени, а саме Західний альянс надав значну військову допомогу, включаючи безпілотники, протитанкові та протиповітряні системи, а також цінні дані військової розвідки.

Вже з 2014 року і під час вторгнення 2022 року США надали понад 6,4 мільярда доларів на безпекову допомогу для навчання та обладнання, щоб допомогти Україні зберегти її територіальну цілісність, захистити кордони, і покращити взаємосумісність з НАТО. Збільшена допомога з Канади та Великої Британії.

9 травня президент США Джо Байден підписав Закон про оборонний ленд-ліз 2022 року, який дозволяє адміністрації позичати або орендувати військово обладнання Україною з країн Східної Європи.

15 червня президент США пообіцяв додатковий пакет військової допомоги на 1 мільярд доларів, який включає озброєння берегової оборони, сучасні ракетні системи, артилерія та боєприпаси.

Члени НАТО також оголосили продовження військової допомоги Україні важким озброєнням і системами далекої дії та новий пакет допомоги після консультацій з Міністерством оборони України.

США і НАТО неодноразово виключало пряме військове втручання в Україну, але їхня військова допомога залишається досить важливою.

Наслідки російського вторгнення в Україну у 2022 році є масштабними, і вони ще у майбутньому будуть показувати свої розміри і масштаби.

Джерело загроз національній безпеці, пов'язане з неефективністю системи міжнародної безпеки, виявилось особливо небезпечним саме для України, оскільки чинні механізми захисту миру та безпекові гарантії, у т. ч. за Будапештським меморандумом, не завадили РФ роками здійснювати гібридну агресію проти України, а 24 лютого 2022 р. розпочати повномасштабну війну [26].

Серед інших джерел ризиків і загроз для національної безпеки України можна визначити такі: зміна клімату, розвиток науки і технологій, просування іншими державами інтересів, які суперечать національним інтересам України, тощо. Зазначені джерела ризиків і загроз є типовими для більшості держав, усунути їх повністю неможливо. Отже, під час формування державної політики у сфері забезпечення національної безпеки держави мають знаходити інструменти, які дозволятимуть адаптуватися до постійної дії таких загроз. Такий підхід передбачає посилення національної стійкості [36].

Важливе значення для забезпечення національної безпеки України в післявоєнний період матимуть такі напрями державної політики, як підвищення рівня обороноздатності й готовності до реагування на кризові ситуації, отримання зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами, відновлення економічного і людського розвитку України, підвищення ефективності державного управління тощо.

4.3 Новітні виклики режиму нерозповсюдження ядерної зброї та їх наслідки для безпеки України

Після того, як російська влада офіційно оголосила про здачу Херсона, назвавши це «відведенням військ». Армія Росії поступово почала виходити з нещодавно анексованого міста, яке Україна активно намагалася звільнити з кінця літа. Це єдиний обласний центр, який Росії вдалося вибороти з початку вторгнення. Бі-бі-сі розповідає, що передувало чи не найбільшій невдачі російських військ із початку вторгнення в Україну і що зараз відбувається на правому березі Дніпра [1].

9 листопада вечірні новини державних каналів розпочалися з доповіді командувача російського угруповання в Україні Сергія Суровікіна міністру оборони Росії Сергію Шойгу. Високий насуплений генерал у польовій військовій формі стояв із вказівкою на тлі розмитого зображення карти [1].

Після довгого перерахування «військових та тактичних успіхів на всіх напрямках» Шойгу перейшов до головної теми сюжету та запитав про Херсон. «Херсонський напрямок оборонотійкий, але є свої особливості», - сказав міністр. Шойгу наказав про відведення військ з окупованого Херсона. За відповіддю генерала Суровікіна стало зрозуміло, що ці особливості полягають у тому, що російська армія залишає окуповане від початку війни місто. Трохи більше місяця тому у Кремлі відбулася церемонія підписання договорів про входження до складу Росії українських територій, захоплених російськими військами під час бойових дій, включаючи Херсонську область. На ній Путін заявив, що мешканці окупованих регіонів України «стають нашими громадянами – назавжди».

Повернення Херсона від початку окупації залишалося однією з головних військових та політичних цілей України. «Нам неможливо уявити, що Херсон залишиться в окупантів. Це принципово», - казав Бі-бі-сі у середині серпня Михайло Подоляк, радник глави офісу президента України [1].

Наступ на півдні країни у Києві анонсували все літо. У липні ЗСУ почали щодня завдавати ударів по стратегічно важливих мостах, що пов'язують правий і лівий берег Дніпра в районі Херсона, - саме ними переважно йшло постачання російського угруповання. Через обстріл - у тому числі, з використанням американських HIMARS - з ладу вийшли Каховський та Антонівський мости.

Російським військам довелося користуватися поромом, але й поромні переправи також регулярно обстрілювали - це створило великі проблеми з логістикою.

Але насправді ситуація, в яку потрапила російська армія, виявилася зовсім не такою райдужною. Одночасно з настанням на півдні українські збройні сили зробили різкий кидок у Харківській області, звільнивши окуповані з весни Балаклію, Куп'янськ та Ізюм.

Після цього російські війська здали ще й місто Лиман на Донеччині - наступного дня після того, як Володимир Путін за підсумками «референдумів» оголосив про анексію самопроголошених ДНР, ЛНР, а також Херсонської області та Запоріжжя. На тлі безпрецедентної критики на адресу військового командування в Росії оголосили «часткову» мобілізацію, але зупинити просування України одразу це не допомогло.

Після втечі російської армії з Харківської області Путін витягнув усі козири, які в нього залишилися: терор (знищення теплоелектростанцій), припинення постачання газу в Європу, мобілізацію, а також ядерний шантаж.

«Йдеться про висловлювання деяких високопосадовців провідних держав НАТО про можливість і допустимість застосування проти Росії зброї масового ураження – ядерної зброї. Тим, хто дозволяє собі такі заяви щодо Росії, хочу нагадати, що наша держава також має у своєму розпорядженні різні засоби ураження ... [41]

За загрози територіальній цілісності нашої держави для захисту Росії і нашого народу ми, безумовно, використаємо всі засоби, які є в нашому розпорядженні», — сказав Путін у своєму зверненні до громадян з приводу

мобілізації. Насправді, ніхто Росії ядерною зброєю не погрожував – але в квітні тодішній прем'єрміністр Великої Британії Борис Джонсон заявив, що у разі використання проти України такої зброї, Британія застосує свою.

В зверненні щодо мобілізації Путін також дав зрозуміти, що вирішив оголосити про «приєднання» окупованих регіонів України до Росії. Таким чином на них нібито пошириться російська доктрина, і можна буде застосувати ядерну зброю для захисту «суверенітету та територіальній цілісності Росії». А оскільки Путін говорить про «області» в адміністративних межах, то не окуповані росіянами частини Запорізької, Донецької, Луганської і Херсонської областей також вважатимуться «Росією» [1].

Радник президента Сполучених Штатів Америки з національної безпеки Джейк Салліван пообіцяв від імені своєї держави рішучу відповідь на будь-яке застосування Росією ядерної зброї проти України [17].

І «катастрофічні наслідки» для Росії. Якою буде ця відповідь, він не уточнив, але сказав, що приватними каналами росіянам уже передали, що на них чекає.

Епітети, які використали представники НАТО для опису наслідків ядерного удару для Росії – не лише «катастрофічні», а й «нищівні», як сказав міністр закордонних справ Польщі Збігнєв Рау — змусили заговорити колишнього президента Дмитра Медведєва.

Він запевнив росіян, що відповіді НАТО не буде: «Вважаю, що НАТО не буде прямо втручатися в конфлікт. Адже безпека Вашингтона, Лондона, Брюсселя для Північноатлантичного альянсу набагато важливіша, ніж доля нікому не потрібної України. Постачання сучасних озброєнь — просто бізнес для західних країн, щоправда, густо замішаний на ненависті до нас. Не більше. Гинути в ядерному апокаліпсисі заокеанські та європейські демагоги не збираються. А тому — проковтнуть використання будь-якої зброї у поточному конфлікті. Якимось так...» [17].

Секретар Ради національної безпеки і оборони України Олексій Данилов попередив, що Україну не зупинить навіть відсутність реакції світу на ядерний удар. «Якщо не буде відповіді світової спільноти, держав НАТО на таку зухвалу атаку, це не значить, що ми не будемо боронити свою землю. Нас не може зупинити ніхто», - сказав він [8].

Ядерних держав у світі дев'ять. Окрім Росії це США, Велика Британія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль і Північна Корея. Теоретично кожна з них може відповісти на ядерний удар по Україні своїм ядерним ударом по Росії, хоча, напевно, Північна Корея точно не буде такого робити. А ось Велика Британія вже заявила, що залишає за собою право відповісти ударом на удар по Україні навіть без згоди інших членів НАТО.

Як повідомляє «Європейська правда», безпекові аналітики виділяють три можливі сценарії реакції США на ядерний удар по державі-партнеру або союзнику. Перший – це використання ядерної зброї у відповідь по російських цілях. Цей варіант малоімовірний через високий ризик ядерного апокаліпсису [42].

Варіант другий – потужний удар по базуванню російських військових та/або політичних та критичних об'єктах тільки неядерними засобами. Це, напевно, є найбільш реалістичний варіант, але він зможе зробити США співучасником російсько-української війни, що, авжеж, не є бажаним для влади Штатів.

Варіант номер три – це невійськові методології наприклад дипломатичного та економічного бойкотування та/або тотальне зняття усіх обмежень на постачання України неядерної (конвекційної) зброї. Це тільки здається не дуже серйозною відповіддю, але перетворення росії на державу-парію також зможе допомогти Україні з перемогою.

Адміністрація президентна Байдена неодмінно зіткнеться з кризовою ситуацією, якщо росія зможе використати малогабаритну ядерну зброю в Україні, яка не є союзником США згідно договору. Вочевить будь-яка пряма мілітарійська відповідь США росії може створити ризик вірогіднішої війни

між двома наддержавами з надпотужним комплексом ядерної зброї. А політику унеможливлення такого розвитку адміністрація президента Байдена зробила пріоритетом у напрямку своєї політики щодо України.

Метью Кроніг, професор уряду в Джорджтаунському університеті та директор Центру стратегії та безпеки Скоукрофта при Атлантичній раді, стверджував, що найкращим виходом для адміністрації, якщо вона зіткнеться з обмеженим ядерним ударом Росії по Україні, може бути крок на підтримку України – обмежений удар по російських силах або базах, які розпочали атаку [42].

«Якщо російські сили завдадуть ядерної атаки в Україні, то Сполучені Штати можуть завдати удару безпосередньо по цих силах», — сказав Кроніг. «Таким чином було б надіслане повідомлення про те, що це не велика війна, а обмежений удар. Якщо ви, Путін, то що зробите у відповідь? Не думаю, що відразу скажете: а давайте кинемо всю ядерну зброю на Сполучені Штати».

Та навіть дуже обмежений удар, завданий тими чи іншими силами по росії військовими США, вважався б у Вашингтоні безрозсудним багатьма представниками, які б одразу виступили категорично проти такого ризику повномасштабної війни з Росією, яка має потужний заряд ядерної зброї.

Джеймс М. Ектон, співдиректор програми ядерної політики у Фонді Карнегі за міжнародний мир, сказав, що на даний момент немає сенсу обмірковувати відповідь США, оскільки існує доволі широкий спектр можливих дій Росії – від підземного ядерного випробування, яке нікому не завдає шкоди, до масштабного вибуху, який знищить десятки тисяч мирних жителів, і немає жодних ознак того, що Путін близький до того, щоб переступити цей поріг [83].

«Якби Путін справді дуже серйозно думав про неминуче застосування ядерної зброї, то він майже напевно хотів би, щоб ми про це знали, – сказав Ектон. – Він скоріше погрожував би використанням ядерної зброї та змусив нас піти на поступки, ніж фактично піти шляхом її використання». [41]

На Генеральній Асамблеї ООН офіційні особи США посилили зусилля з метою співпраці зі стримування росії від будь-яких розглядів використання ядерної зброї: це могло би бути першим застосуванням ядерної зброї у збройних конфліктах після ядерної бомбардувань Японії Сполученими Штатами в 1945 році.

На черговому засіданні Ради безпеки ООН 22 вересня, держсекретар Ентоні Блінкен, сказав, що «безрозсудні ядерні загрози Росії мають бути негайно припинені».

«Цього тижня президент Путін сказав, що Росія без вагань використає, цитую, «усі наявні системи озброєнь» у відповідь на загрозу його територіальній цілісності. Загроза, яка є ще більш загрозливою, враховуючи намір росіян анексувати великі території України у найближчі дні», – сказав Блінкен. Він має на увазі, що після так званих референдумів на окупованих українських землях Путін вважатиме будь-які зусилля України з їх звільнення нападом на так звану «територію Росії» [83]

У розпал війни в українському експертному середовищі дедалі ширше обговорюється питання післявоєнного майбутнього України, а також її інтеграційні амбіції, плани та цілі.

Це відбувається під час і на тлі змін світового порядку, викликаних виникненням нового балансу сил і намаганнями центрів впливу обзавестися надійним оточенням (альянсами, коаліціями країн-однорумців тощо), через яке назовні транслюватимуться потужні меседжі. Звідси випливає питання про нову архітектуру економічних і безпекових союзів, альянсів, співтовариств, ситуативних коаліцій регіонального та глобального масштабу. Ряд експертів пророкують послаблення наявних глобальних і регіональних економічних і безпекових систем, надаючи перевагу невеликим, більш компактним субрегіональним утворенням. При цьому без відповіді залишаються питання: чи матимуть нові утворення достатньо спроможностей і ресурсів для того, щоб визначати та підтримувати новий світовий порядок.

Також чи здатні наявні структури засвоїти уроки кризи й належним чином адаптуватися до нових умов.

Попри наявність широко спектру опцій, найбільш вірогідним (і бажаним) сценарієм є кардинальна реформа наявних структур з набуттям більшої ваги в їхніх рамках субрегіональних альянсів.

Шукаючи місце в оновленому світі і розраховуючи на збереження суб'єктності, Україна має відповісти для себе на ряд питань:

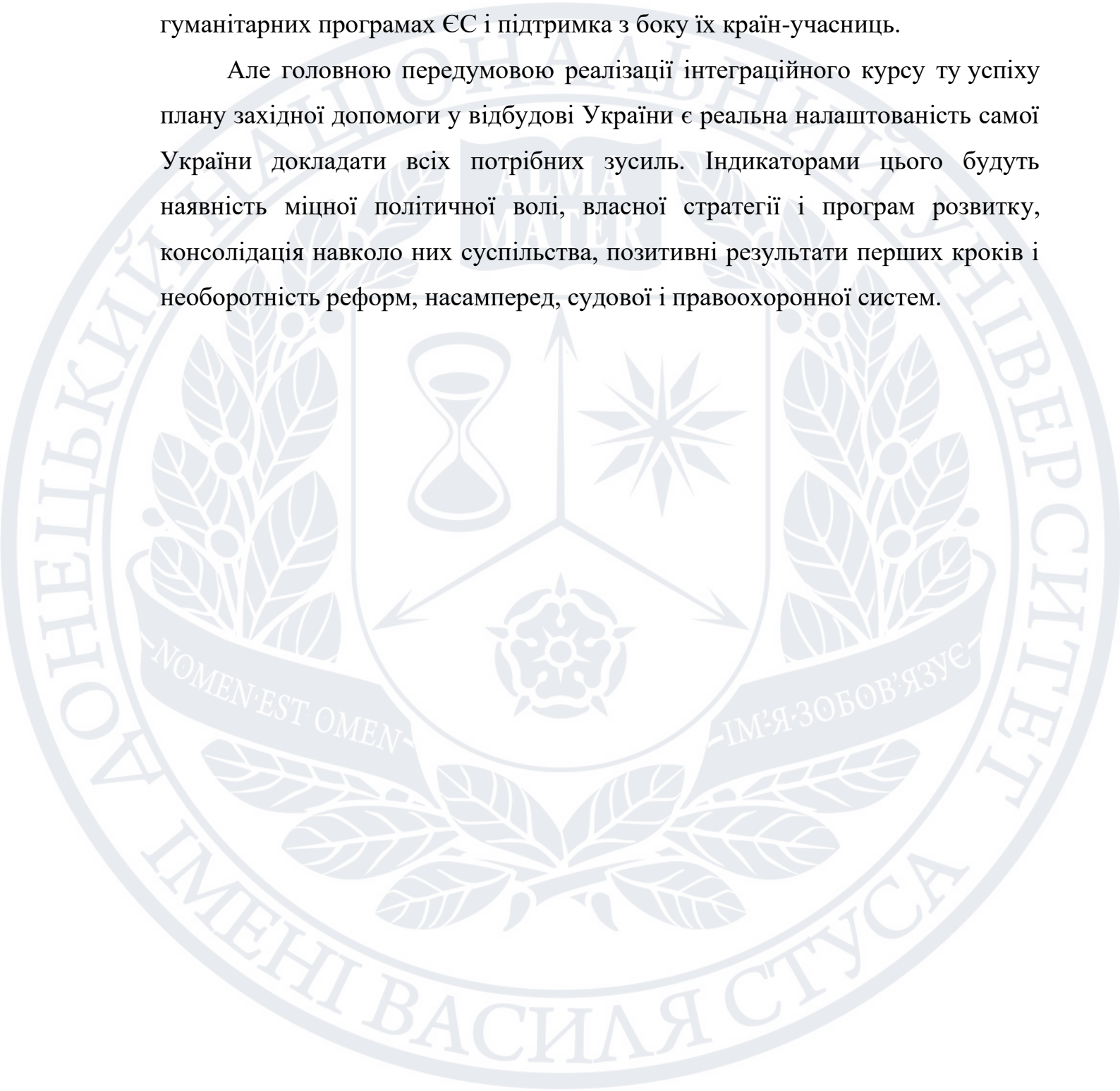
1. Візія майбутнього та шляхів реалізації стратегічних цілей.
2. Реалістична оцінка власних можливостей і потрібних ресурсів (фінансових, економічних, технологічних, політичних, кадрових).
3. Неупереджений аналіз можливих джерел та умов отримання потрібних ресурсів.
4. Визначення поточних, середньо- та довгострокових пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики, стратегічних і ситуативних партнерів.

Зокрема, якщо розглядати євроінтеграційний курс України, то головними атракторами для неї є ЄС і НАТО. Членство України в обох цих структурах можливе лише після переможного завершення війни із суттєвим послабленням росії – інакше російський чинник ще тривалий час буде суттєвою перешкодою членству. Причому, набуття гарантій безпеки з боку НАТО має бути для України головним зовнішньополітичним пріоритетом не лише з точки зору власне її безпеки, але й точки зору зниження ризиків інвестицій для відбудови та розвитку. Крім того, перемога України у війні значною мірою пом'якшить вимоги НАТО до членства України [40].

Повоєнний стан інфраструктури та економіки України, просування в гармонізації законодавства ЄС (завдяки чому українські економічні суб'єкти прогнозовано опиняться в несприятливому конкурентному оточенні), а також її амбіції розвивати певні сектори економіки будуть предметом тривалих і складних перемовин з країнами-членами ЄС. Бо останні звичайно ж виборюватимуть для себе конкурентні переваги.

Суттєвим позитивним чинником буде участь України в субрегіональних структурах (Тримор'я, Вишеградська четвірка, Люблінський трикутник, тощо), в економічних, науково-технологічних, гуманітарних програмах ЄС і підтримка з боку їх країн-учасниць.

Але головною передумовою реалізації інтеграційного курсу та успіху плану західної допомоги у відбудові України є реальна налаштованість самої України докладати всіх потрібних зусиль. Індикаторами цього будуть наявність міцної політичної волі, власної стратегії і програм розвитку, консолідація навколо них суспільства, позитивні результати перших кроків і необоротність реформ, насамперед, судової і правоохоронної систем.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши все вищевикладене нами були зроблені наступні висновки:

Режим нерозповсюдження ядерної зброї є сукупністю міжнародних домовленостей та організацій за участю як ядерних, так і неядерних держав, а також внутрішніх законодавств країн-учасниць, метою яких є запобігання набуття ядерного статусу державами.

До системи угод, пов'язаних безпосередньо з режимом ядерного нерозповсюдження, примикає комплекс угод у галузі скорочення ядерної зброї, у тому числі двосторонні радянсько-(російсько-) американські договори та низка багатосторонніх угод (наприклад, про заборону випробувань ядерної зброї, про нерозміщення зброї в Антарктиці, на Місяці та інших небесних тілах, на дні морів та океанів тощо).

Під час підготовки магістерської роботи були використані наступні групи джерел: двосторонні та багатосторонні міжнародні угоди; документи і матеріали міжнародних організацій; документи органів влади окремих країн; промови, публікації провідних державних і політичних діячів; матеріали друкованих та електронних засобів масової інформації.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають системний та системно-історичний підходи до вивчення світової політики та міжнародних відносин.

Із застосуванням комплексного системного методологічного підходу, що базується на класичних методах історичних та політологічних наук, нами проаналізовано сучасний стан структури глобальної безпеки. Зазначено, що трансформація системи міжнародних відносин із біполярної моделі в однополярну після закінчення холодної війни (у 1990-ті рр.), а також її подальша поступова еволюція в багатоплярну модель (початок ХХІ ст.) дотепер не призвела до комплексної перебудови механізмів системи глобальної безпеки, що склалася здебільшого під час біполярності. Таким

чином, основні елементи та механізми, що забезпечують міжнародну стабільність та безпеку, лише піддавалися адаптаційному впливу з боку ключових акторів світової політики з метою їх приведення у відповідність до існуючих у конкретний момент часу цілей та завдань. Однак у перспективі цей процес мав деструктивний характер. Зокрема, міжнародні механізми системи безпеки при їхньому односторонньому тлумаченні та застосуванні були, по суті, дискредитовані та суттєво ослаблені. Це своєю чергою спричинило загострення традиційних геополітичних викликів і загроз, і навіть поява, про, їхніх «нових форм».

Одним із ключових елементів глобальної системи безпеки, що склалися в період біполярності, є режим нерозповсюдження ядерної зброї, що базується на Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.). Історично закономірно, що в контексті поступового переходу до багатопольярного світоустрою «режим винятковості» для п'яти ядерних держав зазнає серйозної ерозії. У 1990-ті роки розпочався новий виток поширення ядерної зброї. Слід очікувати, що у середньостроковій перспективі цей виклик міжнародної безпеки лише загостриться. З цього випливає висновок про серйозну кризу режиму ядерного нерозповсюдження.

В результаті проведеного нами аналізу генези режиму, його міжнародно-правової бази, а також сучасного стану верифікаційних механізмів та механізмів імплементації ми дійшли висновку, що багато проявів сьогоденної кризи ДНЯЗ були історично зумовлені тими протиріччями, які були покладені в основу режиму нерозповсюдження ще за його створення через консенсусний характер Договору.

США розглядає режим ядерного нерозповсюдження через призму його використання з метою збереження свого виняткового геополітичного становища як єдиного полюса світової політики. Це знаходить своє відображення у принциповому та доктринальному закріпленому односторонньому тлумаченні США всіх існуючих норм режиму ДНЯЗ, що

деструктивно впливає як на регіональну, так і на глобальну стабільність та безпеку.

Напад Росії на Україну посилює проблеми. На думку багатьох західних політиків та експертів, події, що відбулися після 24 лютого, доводять надійність механізму ядерного стримування. Адже Захід не втручається у війну Росії. Інші мають сумніви щодо ефективності політики ядерного стримування НАТО і вважають, що вона лише підштовхує Росію до агресивних дій. Але обидві думки призводять до вимоги нарощування ядерного озброєння. У Німеччині поки що більшість населення підтримує політику НАТО щодо спільного використання ядерної зброї та стримування.

Водночас доводиться побоюватися подальшого регіонального розповсюдження ядерної зброї. У соціальних мережах і пресі часто звучить думка, що війни в Україні не було б, якби вона мала ядерну зброю. Заради справедливості слід сказати, що Україна, по суті, ніколи не розпоряджалася арсеналом, розміщеним на її території після розпаду Радянського Союзу. Проте, після російського вторгнення привабливість ядерної зброї для деяких країн зросла. Порушення Будапештського меморандуму похитнуло довіру до негативних гарантій безпеки.

У липні 1991 р., коли холодна війна вже закінчилася, США та СРСР уклали Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО І), а в грудні того ж року Радянський Союз розпався. У результаті його стратегічне ядерне озброєння залишилося у чотирьох колишніх радянських республіках: Росії, Україні, Казахстані та Білорусі.

Після розпаду СРСР Україна успадкувала третій за величиною арсенал ядерної зброї у світі після Росії та США: 176 шахтних пускових установок з міжконтинентальними балістичними ракетами СС-19 та СС-24, а також 44 стратегічні бомбардувальники, здатні нести ядерну зброю.

16 листопада 1994 р. Верховна Рада України ухвалила Закон про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1 липня 1968 р. Цим констатувалося, що Україна є власником

усієї ядерної зброї, отриманої у спадок від СРСР, і має намір повністю від неї позбутися, використовуючи надалі атомну енергію виключно у мирних цілях. 5 грудня 1994 р. був підписаний Будапештський меморандум, згідно з яким держави-гаранти (Росія, США, Великобританія та Франція і Китай, що приєдналися до них) зобов'язалися поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України, утримуватися від будь-яких проявів агресії щодо України, у тому числі від економічного тиску.

Потрібно розуміти, що Україна статусу ядерної держави як такого ніколи і не втрачала. Наша країна володіє потужною ядерною енергетикою та промисловістю, має та розвиває окремі технологічні «переділи» (елементи) ядерно-паливного циклу (ЯТЦ), крім «чутливих» – ізотопного збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива.

Україна підписала та ратифікувала Угоду між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій згідно з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї.

Не захопивши протягом шести місяців Україну внаслідок прямої збройної агресії, Росія швидко розробила та задіяє нові гібридні механізми з підвищенням ставок та погрозами застосування тактичної ядерної зброї (ТЯЗ).

Ескалація в районі Запорізької АЕС (місто Енергодар) із нагнітанням паніки як на місцевому рівні, так і в Україні та Європі з приводу можливого ядерного інциденту з непередбачуваними наслідками та звинуваченнями ЗСУ та «київської влади» в обстрілах АЕС, що є проявом «ядерного тероризму Києва».

Від'єднання ЗАЕС від Об'єднаної енергосистеми України, знеструмлення частини споживачів на півдні України з подальшим приєднанням до єдиної енергетичної системи РФ. Переведення ЗАЕС під контроль Росії.

Подальші маніпуляції з загрозою підриву боезрядів, встановлених на АЕС, що може бути як блефом (неминуча поразка власних сил), так і передбаченим згідно зі сценарієм піком ескалації, неможливістю штурму ЗСУ Енергодару та пропагандистським демонстративним «терористичним».

Сучасне загострення майже всіх міжнародних політичних процесів дає нам чітку картинку того, що у геополітику знову повертається забуте за роки після Холодної війни словосполучення «біполярний світ», на політичній карті світу знову починає з'являтися уявний поділ країн та регіонів на два табори, в залежності від політичного курсу та підтримки однієї зі сторін глобального протистояння.

Починаючи з 2014 року Російська Федерація активно проводить проти України військово-політичні агресивні дії, дані дії проводяться в рамках гібридної війни, тобто офіційно Росія не визнає себе стороною конфлікту, не бере на себе жодну відповідальність за вчинене, тобто ми бачимо повне слідування так званій «Доктрині Герасимова».

Джерело загроз національній безпеці, пов'язане з неефективністю системи міжнародної безпеки, виявилось особливо небезпечним саме для України, оскільки чинні механізми захисту миру та безпекові гарантії, у т. ч. за Будапештським меморандумом, не завадили РФ роками здійснювати гібридну агресію проти України, а 24 лютого 2022 р. розпочати повномасштабну війну.

Важливе значення для забезпечення національної безпеки України в післявоєнний період матимуть такі напрями державної політики, як підвищення рівня обороноздатності й готовності до реагування на кризові ситуації, отримання зовнішніх безпекових гарантій поза межами НАТО, розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами, відновлення економічного і людського розвитку України, підвищення ефективності державного управління тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Анастасія Лотарева. Росія відступає з Херсона, куди обіцяла прийти назавжди. Чому так сталося і що зараз у місті. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63581226>
2. Ахтамзян И. А. Ядерное нераспространение. М.: ПИР-Центр, 2002. 528 с.
3. Балюк Г. І. Ядерне законодавство: Зб. нормативно-правових актів (станом на 1 січня 1998 року). К.: Ін Юре, 1998. 607 с.
4. Бобро Д. Г. Високозбагачені ядерні матеріали як одна із загроз режиму нерозповсюдження. *Проблеми ядерної безпеки сучасного світу і Україна*. Київ, 2016. С. 54-57.
5. Вайц Р. Ядерная зависимость: Почему переговоры о разоружении зашли в тупик. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2017/06/15/59411d9e9a79474e8ce4d33c>.
6. Венская конвенция о праве международных договоров 1969 года. Официальный сайт ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml
7. Грищенко Т.А. Баруха план. *Українська дипломатична енциклопедія*. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
8. Данілов розповів, чи зупинить Україну можливе використання Росією ядерної зброї URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-danilov-yadernyi-udar/32054659.html>
9. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Устав ООН. Официальный сайт ООН. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml
10. Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності. URL: <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102360.htm>

11. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року ООН; Договір, Міжнародний документ від 01.07.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
12. Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США (СНО-1). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text
13. Договор о нераспространении ядерного оружия. Официальный сайт ООН. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtm
14. Егор Чернев. Ядерный шантаж: для чего Россия пугает Украину и мир подрывом Запорожской АЭС. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/rossiya-proigryvaet-ey-nujno-zafiksirovat-status-kvo-poetomu-i-shantajiruet-podryvom-zaes>
15. Експерт розповів, за якою схемою Росія може застосувати сценарій ядерної ескалації URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/ekspert-rozpoviv-za-jakoju-skhemiju-rosija-mozhe-zastosuva-ti-stsenarij-jadernoji-eskalatsiji-.html>
16. Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», від 16.11.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-вр#Text>
17. Застосування ядерної зброї в Україні матиме для Росії катастрофічні наслідки – Салліван. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/6762465.html>
18. Исключение СССР из Лиги Наций. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%81%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_%D0%B8%D0%B7_%D0%9B%D0%B8%D0%B3%D0%B8_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B9
19. Куроп'ятник О. Ескалація ядерного протистояння США та Росії у контексті російсько-української війни. Доповідь. Червень 2015. К.: Майдан закордонних справ, 41 с. URL: <http://www.slideshare.net/MFAUA/ss-49825586>

20. Лоссовський І. Є. До 20ї річниці будапештських «гарантій»: агресія Росії проти України як фактор ерозії міжнародноправових режимів нерозповсюдження. *Зовнішні справи*. 2014. № 11. С. 6–11.
21. Лоссовський І. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї». *Україна дипломатична*. 2015. Вип. 16. С. 364-373. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2015_16_67.
22. Лоуренс Фрідман. Давайте дуже докладно про ядерну загрозу РФ. Коли, як і навіщо Путін може завдати ядерного удару. *НВ*. 25.09.2022. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yaderna-zbroya-rosiji-fridman-pro-te-koli-i-yak-putin-zavdast-yadernogo-udaru-ostanni-novini-50272257.html>
23. Мануїлова К. В. Міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї: становлення й розвиток. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція, 2020. № 43. С. 192-195.
24. Меморандум о гарантиях безопасности в связи с присоединением Украины к Договору о нераспространении ядерного оружия. Официальный сайт ООН. URL: <https://undocs.org/ru/CD/1285>.
25. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
26. Окладна М. Г. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї в аспекті сучасних проблем міжнародних відносин. *Право та інновації*. 2020. №. 4 (32) С. 86-91.
27. Основні напрями теоретичної рефлексії проблеми нерозповсюдження ядерної зброї. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4731/1/Osnovni%20napriamy%20teoretychnoi%20refleksii.pdf>
28. Принципы международного права. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D1%8B_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B

4%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0

29. Проблемы ядерного наследия в странах бывшего СССР. URL: http://www.tecsec.org/ru/?page_id=175

30. Резолюция была принята 19 ноября 1956 г. 93 голосами, против никто не голосовал, пять делегаций воздержались (Гвинея, Куба, Пакистан, Румыния и Франция). Текст резолюции содержится в Сборнике основных документов по вопросу о разоружении. Том VIII (1965-1966). М.: МИД СССР, 1967. С. 714-716.

31. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 56/83. «Ответственность государств за международнопротивоправные деяния». Принята 12 декабря 2001 года. Официальный сайт ООН. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/56/83>

32. Сокращение запасов. URL: <https://www.futurepolicy.org/wp-content/uploads/2015/01/Chapter-1.pdf>

33. Статут Міжнародного агентства по атомній енергії, від 03.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_164#Text

34. Троцько І. Особливості договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1968 року. *Міжнародне право*. 2018. № 7. С. 201-205.

35. Услиста Ю. А. Використання ядерної зброї: ілюзія миру. *Збірник наукових студентських праць*. 2016. С. 148-155.

36. Участь України у режимі нерозповсюдження. URL: <https://www.uatom.org/rezhym-nerozpovsyudzhennya/uchast-ukrayiny-u-rezhymi-nerozpovsyudzhennya>

37. Что произойдет, если Путин решит применить ядерное оружие против Украины – анализ AFP. URL: <https://nv.ua/world/geopolitics/chto-budet-esli-putin-primenit-yadernoe-oruzhie-v-ukraine-analiz-afp-poslednie-novosti-50272353.html>

38. Юлія Соколова. Примарні гарантії в обмін на ядерну зброю: Будапештський меморандум та його значення для України. URL:

<https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220305-prymarni-garantiyi-v-obmin-na-yadernu-zbroyu-budapeshtskyj-memorandum-ta-jogo-znachennya-dlya-ukrayiny/>

39. Ядерна зброя України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ядерна_зброя_України
40. Ядерное оружие для Украины: усилит ли оно нашу безопасность? URL: http://www.tecsec.org/ru/?page_id=175
41. Ядерный шантаж – последний козырь Путина: какое решение примет глава Кремля. URL: <https://uatv.ua/yadernyj-shantazh-poslednij-kozyr-putina-kakoe-reshenie-primet-glava-kremlya-video/>
42. Якою буде відповідь Заходу на ядерний удар РФ по Україні. Аналіз варіантів та сценаріїв. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/09/24/7147420/>
43. Alexander K. Bollfrass and Stephen Herzo. The War in Ukraine and Global Nuclear Order. *Survival*. 2022. Vol. 64. N 4. P. 7-32.
44. Article Six of the United States Constitution. Wikipedia. URL: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript>
45. Bracken P. The Second Nuclear Age: Strategy, Danger and the New Power Politics. N.Y.: The Free Press, 2013. 336 p.
46. Cimbala S. Nuclear Weapons and Strategy. U.S. Nuclear Policy for the Twenty-first Century. London and N.Y.: Routledge, 2005. 124 p.
47. Clausen P.A. Nonproliferation and the National Interest. America's Response to the Spread of Nuclear Weapons. Harper Collins College Publishers, 1993. 222 p
48. Cohen. St. India: Emerging Power. Washington: Brookings Institution Press, 2001. 377 p.
49. Cole Paul. Atomic Bombast: Nuclear Weapon Decision making in Sweden, 1996. 281 p.
50. David. E. Putin's Threats Highlight the Dangers of a New, Riskier Nuclear Era. *The New York Times*. 2022. June 1. P.1-3

51. Defence in a competitive age. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age>
52. Durkalec J. The Nuclear Non-proliferation Treaty at fifty: a midlife crisis. NATO Review. 2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/06/29/the-nuclear-non-proliferation-treaty-at-fifty-a-midlife-crisis/index.html>
53. Fischer D. Stopping the Spread of Nuclear Weapons: the Past and the Prospects. London: Routledge, 1992. 56 p.
54. Forland Astrid. Norway's Nuclear Odyssey: From Optimistic Proponent to Nonproliferator. The Nonproliferation Review. 1997. Vol. 4. Issue 2. P. 1–16.
55. Garvey J. Nuclear Weapons Counter Proliferation: A New Grand Bargain. Oxford; N.Y.: Oxford University Press, 2013. 240 p.
56. Global nuclear weapons: downsizing but modernizing. Stockholm International Peace Research Institute. URL: <https://www.sipri.org/media/press-release/2016/global-nuclear-weapons-downsizing-modernizing>.
57. Helsinki Accords. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Helsinki_Accords#:~:text=The%20Helsinki%20Final%20Act%2C%20also,of%20negotiations%20known%20as%20the
58. James Traub. Cold War 2.0. Is Ushering In Nonalignment 2.0. URL: <https://cic.nyu.edu/publications/cold-war-20-ushering-nonalignment-20>
59. Jasper U. The Politics of Nuclear Non-proliferation: A Pragmatist Framework for Analysis. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2014. 231 p.
60. Kristin Ven Bruusgaard. Understanding putin's nuclear decision-making. URL: <https://warontherocks.com/2022/03/understanding-putins-nuclear-decision-making/>
61. Michael E. The Russia-Ukraine war may be bad news for nuclear nonproliferation. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2022/03/29/the-russia-ukraine-war-may-be-bad-news-for-nuclear-nonproliferation/>

62. Moving Beyond Pretense: Nuclear Power and Non-proliferation / Ed. by Henry Sokolski. Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2014. 507 p.
63. National Defense Strategy of The United States of America, 2022. URL: <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF>
64. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review. Gov-UK. URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/478933/52309_Cm_9161_NSS_SD_Review_web_only.pdf
65. National Security Strategy. Febr. 2015. *National Security Strategy Archive*. URL: https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf
66. Norris Robert. Racing for the Bomb: General Leslie R. Groves, the Manhattan Project's Indispensable Man. South Royalton. Steerforth Press, 2002. 722 p.
67. Ogilvie-White T. Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analysis of the Contemporary Debate. *The Nonproliferation Review*. 1996. Volume 4. №1. P. 43-60.
68. Perkovich, G. India's Nuclear Bomb. The Impact on Global Proliferation. Los Angeles: University of California Press, 1999. 641 p.
69. Quester G. If the Nuclear Taboo Gets Broken. Scholar's Choice Edition, 2015. 26 p.
70. Quester G. Nuclear First Strike: Consequences of a Broken Taboo. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006. 159 p.
71. Quester G. Nuclear Monopoly. New Brunswick: Transaction Publishers, 2000. 234 p.
72. Quester G. Nuclear Zero? Lessons from the Last Time We Were There. London and N.Y.: Routledge, 2015. 268 p.

73. Raphael S. Why Putin's Nuclear Gambit Is a Huge Mistake. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/10/19/putin-war-ukraine-nuclear-weapons-escalation-west-nato/>
74. Rising Nuclear Dangers: Assessing the Risk of Nuclear Use in the Euro-Atlantic Region. *Nuclear Threat Initiative*. URL: http://www.nti.org/media/pdfs/NTI_Rising_Nuclear_Dangers_Paper_FINAL.pdf?_id=1443443566
75. Rublee M. *Non-proliferation Norms: Why States Choose Nuclear Restraint*. Athens: University of Georgia Press, 2009. 297 p.
76. Sagan S. *The Spread of Nuclear Weapons: An Enduring Debate*. N.Y.: W.W. Norton, 2012. 288 p.
77. Santoro D. *Treating Weapons Proliferation: An Oncological Approach to the Spread of Nuclear, Biological, and Chemical Technology*. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2010. 261 p.
78. Sokolski H. *Underestimated: Our not so Peaceful Nuclear Future*. Arlington, VA: Nonproliferation Policy Education Center, 2015. 137 p.
79. Sweet W. *The Nuclear Age: Power, Proliferation and the Arms Race*. Washing, D.C.: Congressional Quarterly, 1984. 104 p.
80. *The Absolute Weapon: Atomic Power and World Order* / Ed. by Bernard Brodie. New Haven, Connecticut: Yale Institute of International Studies, 1946. 166 p.
81. *The Nuclear Renaissance and International Security* / Ed. by Adam N. Stulberg and Matthew Fuhrmann. Stanford, California: Stanford Security Studies, Stanford University Press, 2013. 364 p.
82. *The Trilateral Process: The United States, Ukraine, Russia and Nuclear Weapons*. 2011. May 9. URL: <https://www.brookings.edu/research/the-trilateral-process-the-united-states-ukraine-russia-and-nuclear-weapons/>
83. The Washington Post: США предупредили Россию о тяжелых последствиях ядерного удара по Украине. URL: <https://hvylyya.net/special-projects/259832-the-washington-post-ssa-predupredili-rossiyu-o-tyazhelyh-posledstviyah-yadernogo-udara-po-ukraine>.

84. William Alberque and Fabian Hoffmann. Three scenarios for nuclear risk over Ukraine – and how NATO can respond. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/31/nuclear-risks-over-ukraine-are-slim-real-heres-what-nato-can-do/>

85. Yost D. The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs*. 2015. Volume 91. № 3. P. 505-538.

Нормативно-правова база щодо нерозповсюдження ядерної зброї

Структура зон балансу ядерних матеріалів

